

AZ ENGEDÉKENYSÉGI POLITIKA HATÁSAI ÉS ALKALMAZÁSA

Az engedékenységi politika a kartellekkel szembeni küzdelem egyik fő eszköze. Lényege, hogy a kartelleket azáltal destabilizálja, hogy a piactorzító összjátásban részt vevő vállalatok bírságelengedésben vagy -engedményben részesülhetnek, ha feljelentik magukat, és a versenyhatóságnak olyan információkat szolgáltatnak, amelyek segítségével az érintett kartell felfedhető és megszüntethető. A tanulmány az engedékenységi politika elméleti közgazdaságtani irodalmát foglalja össze. Röviden kitér az empirikus elemzések lehetőségeire is, majd bemutatja az Egyesült Államok, az Európai Unió és Magyarország engedékenységi programjait. Az engedékenység várt pozitív hatásai mellett nem szándékolt hatások is fellépnek, így különösen fontos azonosítani azokat a jellemzőket, amelyek sikeressé tehetnek egy ilyen programot. A téma irodalma alig húsz évre tekint vissza, az elméleti hatásmechanizmusok tekintetében nagyjából konszenzus van a szerzők között, azonban sokkal nagyobb kihívás azt felmérni, hogy a gyakorlatban milyen hatásai vannak az engedékenység bevezetésének.

BEVEZETÉS

A versenypolitika alapvető célja a piaci verseny feltételeinek fenntartása, ezen belül az egyik legfontosabb feladatköre a vállalatok közötti összjátás, azaz a kartellek elleni küzdelem. Ennek legalapvetőbb eszköze, hogy a versenykorlátozó megállapodásokat (kartellek) a versenyhatóságok bírsággal büntetik. Nagy problémát jelent azonban a kartellek felfedése, ugyanis ez általában nagy költségeket felemésztő hosszadalmas nyomozással járhat. Kifejezetten a kartellek felfedésének egy kifinomult eszköze az engedékenységi politika (*leniency policy*), amelynek lényege, hogy a kartellező vállalatokat a saját kartelljükkel kapcsolatos információk felfedésére ösztönözze oly módon, hogy ezért cserébe engedményeket ajánlanak fel a fizetendő bírság összegéből, vagy az esetleges büntetőjogi felelősségre vonás alól mentesítik őket.

Az engedékenységi program bevezetése elrettentően (*deterrent effect*) hat a kartellekre (*Spagnolo* [2006]). Egyrészt, a már meglévő kartellek tagjait arra ösztönzi, hogy felfedjék illegális tevékenységüket. Tehát fontos cél, hogy olyan jogsértőkről szerezzen a hatóság információkat, akikről azelőtt nem volt tudomása. Ez a régebbi, hasonló ösztönzési rendszereket bemutató szakirodalomban nem jelent még meg, mivel korábban általában csak a bűnösök azonosítása utáni szakaszban, a bizonyítékszerzés megkönnyítése érdekében történtek felajánlások az érintetteknek.

Másrészt, egy másik fajta (*ex ante*) elrettentő hatás is megjelenik, amely a bizalom aláásásával és a kartellezésből várható nyereségek csökkentésével kívánja megakadályozni az új kartellek megalakulását. A kartellek visszaszorulása csökkenti az összejátszásból fakadó hatékonysági veszteséget és a kartellező magatartás okozta károkat, továbbá így módon a nyomozási költségek is csökkenthetők (*Motta–Polo* [2003], *Spagnolo* [2006]).

Ezzel együtt egy ilyen programnak nem kívánatos hatásai is lehetnek. Ha a kartelltagok arra számítanak, hogy együttműködéssel csökkenthetik bírságaikat, akkor az engedékenységi körülmények nélküli bevezetésével akár még több kartell is alakulhat, mint a program nélkül (*Motta–Polo* [2003]). Az összejátszó vállalatok a kartellek stabilizálására is használhatnak egy ilyen programot azáltal, hogy a titkos szerződés megszegése esetén feljelentéssel fenyegetik egymást (*Buccirossi–Spagnolo* [2006], *Chen–Rey* [2013]). Végül, az engedékenységi kérelmek elbírálása olyannyira leterhelheti a versenyhatóságokat, hogy nem tudják hitelesen elhítni magukról, hogy képesek lebuktatni kartelleket (*Harrington–Chang* [2015]), amivel az engedékenységi mechanizmus lényegi elemét ássák alá, hiszen egy összejátszó vállalat csak akkor lehet motivált abban, hogy felfedje magát, ha reális esélyét látja annak, hogy ezt előbb–utóbb a versenyhatóság teszi meg.

Az engedékenységi politika egyszerű alkalmazására elsőként 1978-ban került sor az Egyesült Államokban, majd az 1993-as módosítás után a kérelmek számának növekedésével kezdett felfutni a program. 1996-ban pedig az Európai Bizottság is bevezetett engedékenységi programot, Magyarországon 2003 óta alkalmazzák. Az engedékenységi politika közgazdaságtani elemzése ugyanakkor alig több mint tízéves múltra tekint vissza, az első ezzel foglalkozó cikk 1999-ben jelent meg (*Motta–Polo* [1999]). Valószínűleg az keltette fel a téma iránti közgazdaságtani érdeklődést, hogy az engedékenység által felfedezett és elítélt kartellek száma az utóbbi két évtizedben jelentősen megugrott. Az Európai Unióban a bevezetést követő öt évben tízből egy esetben járult hozzá a nyomozáshoz engedékenységi kérelem, azóta a kartellügyek száma is megemelkedett, és 2011 és 2015 között a 23 kartellügyből 21-ben részesült valamelyik szereplő bírságengedményben (*Wils* [2016]). Ugyanakkor nem teljesen egyértelmű, hogy ez sikernek tekinthető-e, hiszen végső soron kartellek megszűnését várjuk a programtól, ami azt is jelenti, hogy kevesebb kartell lévén, várhatóan kevesebb leleplező jelentkezik. A jelenség tehát elemzésre szorul.

Az írás célja, hogy az engedékenységi programok közgazdaságtani irodalmáról nyújtson áttekintést. Az engedékenységről először játékelméleti cikkek jelentek meg: a *Motta–Polo* [1999] műhelytanulmánnyal indulva *Spagnolo* [2006] és *Spagnolo–Marvão* [2016] átfogóan összeszedik a témában született cikkeket. A 2000-es évek közepétől egyre nagyobb számban jelentek meg empirikus és kísérleti közgazdaságtani cikkek is, főként azzal a szándékkal, hogy az elméleti modellek alapján kétesélyes hatások közül megértsük, hogy a valóságban a kedvező vagy inkább az engedékenység nem szándékolt negatív hatásai dominálnak. Az empirikus munka a kérdés jellegéből adódóan nagyon nehéz, hiszen csak a felfedett kartellek szelektált mintáját

ismerjük, és nem is állnak rendelkezésre kész adatbázisok, így a szerzők általában maguk állítják össze az általuk használt adatbázist, és a legtöbb ökonometria modell csak fenntartásokkal alkalmazható. Ebből fakadóan a kísérleteknek kiemelt szerepük van, már amennyire laboratóriumi körülmények között jól tudják reprodukálni a kartellezés valós vonásait. Ebben az írásban a kísérleti közgazdaságtan eredményeivel nem foglalkozunk, az ez iránt érdeklődők *Spagnolo–Marvão* [2016] remek áttekintéséből tájékozódhatnak.

A továbbiakban elméleti modellek ismertetésén keresztül összegezzük, hogy az irodalom jelen állása szerint melyek a hatékony engedékenységi politika fő vonásai, és mely tényezők vezethettek ahhoz, hogy e programok jelentősége az elmúlt időszakban oly nagy mértékben nőtt, hogy az Európai Unióban és az Egyesült Államokban is ez a legfőbb eszköz a kartellek felfedésére. Ezt követően röviden vázoljuk az empirikus elemzés módszereit, majd bemutatjuk az Egyesült Államokban, az Európai Unióban és Magyarországon működő engedékenységi programokat. Különös hangsúlyt fektetünk arra, hogy e tényezők jelenlétét szemügyre vegyük a magyarországi engedékenységi program kapcsán.

HATÁSMECHANIZMUSOK KÖZGAZDASÁGTANI MODELLEK ALAPJÁN

A vádalku és önbevallás irodalma

Az engedékenységi programok mögött húzódó alapgondolat az, hogy az elkövetett törvénysértés résztvevőit érdemes arra ösztönözni, hogy valamilyen jutalomért cserébe a hatóság számára információkat fedjenek fel tettükkel kapcsolatban, és ezzel segítsék a kartell felelőssége vonását. E tekintetben hasonló ösztönzési rendszerek már nagyon régóta ismertek. *Spagnolo* [2004] egy korai példaként Julius Caesart említi, akinek „Oszd meg és uralkodj!” (*Divide et impera*) politikája arra az alapgondolatra épült, hogy az ellenfelei egymás ellen fordításával könnyebben le tudja őket győzni. Hasonló eljárásokat alkalmaznak a pénzügyi jog és a természetvédelmi jog területén is. Olaszországban pedig a maffia elleni küzdelemben használtak ilyesfajta ösztönzési eszközöket (*Motta* [2007]). A vádalku intézménye és közgazdaságtani irodalma az egyik előzménye az engedékenységi politikával foglalkozó irodalomnak (*Motta–Polo* [2003]). A vádalku lényege, hogy az egyes törvénysértések vádlottjai a bírósági ítélet kihirdetése előtt bizonyos többletinformációk nyújtása fejében, amelyek elősegítik a hatóság sikeres nyomozását, engedményeket kaphatnak a leendő büntetésből.

Az engedékenységi modellekkel kapcsolatos elméleti irodalom korai cikkeiről *Spagnolo* [2006] cikke remek áttekintést nyújt. Ez az összefoglaló részben az ő cikkén alapul. *Spagnolo* szerint a legalapvetőbb modell, ami egyfajta engedékenységi ösztönzött jól demonstrál, maga a fogolydilemma, amely egy többszereplős vádalkuhelyzetben a szereplők beismerő vallomására való ösztönzését írja le. Ebben a helyzetben azonban két olyan szereplőnk van, akikről már kiderült, hogy vétkeztek,

de még nem sikerült rájuk bizonyítani ezt. Itt kifejezetten a már folyamatban lévő nyomozások megkönnyítése a cél. Az engedékenységi politikának az egyik legfontosabb szerepe ugyanakkor éppen az, hogy olyan szereplők fedjék fel jogszerűtlen magatartásukat, akikről a hatóságnak még nincs tudomása, vagy nincs elegendő bizonyítéka egy bírságot eljárási megindításához.

A kartellezés önmagában egy fogolydilemma-helyzet,¹ mivel a kartellezőknek megéri egyoldalúan eltérni a kartellmegállapodástól (*Hirshleifer és szerzőtársai* [2009] 366. o.), ahogy ezt majd a következő alfejezetben láthatjuk. A legtöbb modellben azonban feltételezik, hogy a szereplőknek sikerült megoldaniuk ezt a helyzetet, és a kartell hatósági beavatkozás nélkül működik. Az engedékenységi politika célja egy újabb fogolydilemma-helyzet generálása a bírságengedmények lehetőségével. *Kofman–Lawarrée* [1996] (idézi *Spagnolo* [2004]) egy egyszerű megbízó–ügynök-problémát vizsgál, ahol egy fogolydilemma-szituáció előállításával lehet az ügynökök közötti összejátszást megfékezni.

Motta–Polo [2004]² szerint az engedékenységi politika modellezésének két gyökere van. Az egyik az önfelfedést ösztönző mechanizmusokat (*self-reporting incentives*) elemző kutatások köre, a másik a vádalkué (*plea-bargaining*). *Kaplow–Shavell* [1994] egyéni bűnök, szabálysértések esetén vizsgálja az önbevallás (*self-reporting*) engedményekkel való ösztönzését, és megmutatja, hogy a hatóságnak információt nyújtók jutalmazása (büntetésük csökkentése) kétféle pozitív hatással jár. Egyrészt, ennek következtében csökkennek a nyomozási és eljárási költségek – ez az engedékenységi politika egyik fő hajtóereje. Másrészt, a szereplők számára kedvezőbb a kockázatmegosztás, mivel a kockázatkerülő szereplők jobban kedvelnek egy biztos kimenetet egy hasonló várható értékű, de bizonytalan – a bírósági döntés meghozatala előtt fennálló – kimenetnél. *Malik* [1993] és *Innes* [1999] a környezetvédelmi szabályozások során az ellenőrzési költségek csökkentése érdekében bevezetett önfelfedési ösztönzőket vizsgálják (e szerzőket idézi *Motta–Polo* [2003]). Ezek a modellek statikusak, és többnyire egyéni jogsértéseket vizsgálnak. Ezzel szemben a kartellek jellegzetes vonásai, hogy működésükhöz több szereplő együttműködésére

¹ A fogolydilemma egy alapvető játékelméleti fogalom, amely hagyományosan két súlyos bünténnel gyanúsított fogoly helyzetét írja le. Tegyük fel, hogy nincs elegendő bizonyíték a gyanúsítottak letartóztatásához, ezért a rendőrség a következő módszerrel él. A két gyanúsítottat elkülöníti, és külön-külön vallatja őket. Mindketten a következő ajánlatot kapják: ha vall, akkor szabadon mehet, cserébe a másik tíz év büntetést kap, viszont ha mindketten vallanak, akkor mindketten hat évet ülnek; ha egyikük sem vall, akkor mindketten egy hónapot ülnek. Ha feltesszük, hogy mindketten csak a saját érdekeiket követik, akkor attól függetlenül, hogy a másik mit dönt, mindketten vallani fognak. Gondoljunk bele, ha a másik is vall, akkor megéri nekem is vallani, mert így tíz év helyett csak hat évet kell ülnöm; ha a másik nem vall, akkor azért éri meg vallanom, mert akkor teljesen szabad vagyok, és még egy további hónapot sem kell ülnöm. Így viszont összességében rosszabbul járnak, mintha egyikük sem vallott volna, mert egy hónap helyett hat évet kell ülniük.

² A témában ez a szerzőpáros írta az első műhelytanulmányt 1999-ben. Az itt említett művük ennek egy továbbfejlesztett, folyóiratban publikált változata. Később részletesebben is bemutatjuk ezt a cikket.

van szükség, tehát nem egyéni szabálysértésekről van szó, továbbá az összejárás jellemzően ismétlődő tevékenység, nem pedig egyszeri alkalommal történik, ami nem statikus modellkeretet indokol. Fontos továbbá hogy a felek között kooperációra van szükség, és végig fenn kell tartani azt az állapotot, hogy ne szegjék meg a kartellmegállapodást. Mivel ez legálisan nem kényszeríthető ki, a kartelltagoknak folyamatosan meg kell felelni a kartellben maradás ösztönzési korlátjának. Ezek a jellemzők a szervezett bűnözés mindenféle formájára igazak, ahogy a kartellezés is egyfajta szervezett bűnözésnek tekinthető (Spagnolo [2004], [2006]).³ Ennek megfelelően többszereplős dinamikus modellek szükségesek a megfelelő analízishez.

A vádalku során a vádlottak jutalmat kaphatnak azért, ha hozzásegítik a hatóságot a sikeres nyomozáshoz. A vádalku fő célja egy olyan mechanizmus létrehozása, amelynek segítségével hatékonyan lehet megkülönböztetni az ártatlanokat a bűnösöktől, és hogy a bűnösök megkapják méltó büntetésüket. Ez valamelyest más, mint az engedékenységi programok célkitűzése, ahol az elrettentés és a bűnösök azonosítása is fontos cél. Landes [1971] (idézi Motta–Polo [2003]) megmutatja, hogy a vádalku segít abban, hogy a tettesek bűnei, szabálysértései kevesebb erőforrás felhasználásával nyerjenek bizonyítékot. Ahogy Kaplow–Shavell [1994] kapcsán már volt róla szó, a nyomozási költségek csökkentése fontos motivációja az engedékenységi politikának is. E téma cikkei szoros kapcsolatban állnak az engedékenységi politika közgazdaságtani elméletével, azonban az engedékenységi programok egy fontos célját, az elrettentő hatást nem tudják megragadni, abból fakadóan hogy vádalkura csak a nyomozás alatt kerül sor.

Fontos megjegyezni ezen kívül azt is, hogy az ilyesfajta vádalkuhelyzetek általában esetenként eltérő keretek között valósulnak meg, nem pedig előre lefektetett szabályrendszer szerint. Az engedékenységi programok viszont rendszerint törvénybe iktatott, bizonyos feltételek mellett automatikusan alkalmazott szabályrendszert alkotnak, aminek jelentős szerepe van a hatékonyságukat illetően. Massimo Motta versenypolitikával foglalkozó könyve alapján egy egyszerű példával megmutatható, hogy miért fontos, hogy a kérelmezők automatikus bírságmentességet kapjanak (Motta [2007] 206–216. o.). Hasonlítsuk össze azt az esetet, amikor 1. automatikus mentesség jár bizonyos feltételek teljesítése esetén azzal, 2. amikor a bejelentés után egyéni elbírálás alapján kaphatja meg a kérelmező a mentességet. Tegyük fel, hogy a 2. esetben x a valószínűsége annak, hogy a kérelmező elnyeri az engedékenységet, F pedig a bírság, amit egy kartellezőnek a kartell lebukásakor egyébként fizetnie kellene. Az 1. esetben a kartelltagnak a bejelentésből származó haszna az F bírság elengedéséből származóan F , míg a 2. esetben a várható haszon csak xF , tehát a kartelltag kevésbé van ösztönözve arra, hogy feljelentse a kartelljét.

³ A szervezett bűnözés egyéb formái: terrorizmus, maffia, korrupciós ügyek, illegális kereskedelem, pénzmosás (Spagnolo [2004]). Spagnolo kiemeli, hogy a kartellekkel szembeni engedékenységi politika analóg módon alkalmazható az összes szervezett bűnözési forma ellen.

Az engedékenységi program egyszerű közgazdaságtani modellje

Az összefoglalónak nem célja, hogy az engedékenységi programok modellezésének technikai részleteibe vezesse be az olvasót. Ennek ellenére talán hasznos belelátni, hogy a piacelméleti modellekbe hogyan építhető be az engedékenység.

Az engedékenységi programok úgy jelennek meg formálisan a kartellezést leíró játékelméleti modellekben, hogy az összejátszáshoz szükséges ösztönzési korlátot módosítják olyan módon, hogy egy iparág vállalatai számára az engedékenység nélküli állapothoz képest kevésbé legyen kifizetődő kartellezni. Elsőként tehát nézzük meg, hogy egyáltalán mikor éri meg a vállalatoknak összejátszani, tehát mikor teljesül az ösztönzési korlát.

Tekintsünk egy iparágat, ahol n vállalat egy végtelen időhorizontú játékot játszik! Legyen az i -edik vállalat számára az összejátszásból származó kartellprofit π_{Ki} , az összejátszás felrúgásából (dezertálásból) származó profit π_{Di} , és a versenyzői profit π_{Pi} . Standard piacelméleti modellek alapján $\pi_{Di} > \pi_{Ki} > \pi_{Pi}$, tehát a kartellezéssel az árak magasán tartásával magasabb profitot tudnak elérni a résztvevők, mint a piacon (ezért éri meg a kartellezés), viszont a tagok ideiglenesen még ennél is nagyobb profitra tehetnek szert, ha felrúgják a megállapodást, vagyis dezertálnak, és picivel alacsonyabb árat kínálva magukhoz csábítják a vásárlókat (Motta [2007] 209. o.). Dezertáláskor a dezertőr egy időszakig élvezi a magasabb profitot, ezután a dezertáló tag és társai is a verseny mellett elérhető profitot kapják a későbbiekben.⁴ Összejátszás akkor jöhet létre, ha a feleknek ebből származó várható profitja a végtelen idősíkon magasabb, mint ha felrúgnák a megállapodást, és utána versenyeznének, tehát, ha az összes tag esetében teljesül az ösztönzési korlát:

$$\pi_{Ki} + \delta V_{Ki} \geq \pi_{Di} + \delta V_{Pi} \quad i = 1, 2, \dots, n,$$

ahol $\delta \in [0, 1]$ a diszkontfaktor, ami azt fejezi ki, hogy a jelenhez képest mennyire tartják fontosnak a szereplők a jövőbeli profitokat. V_{Ki} a jelen időszaktól indulva az összes időszakban várható kartellprofit jelenértéke (tehát $\pi_{Ki} + \delta\pi_{Ki} + \delta^2\pi_{Ki} + \dots$) és V_{Pi} az elkövetkezendő versenyzői időszakok profitjának jelenértéke a jelen időszaktól indulva (tehát $\pi_{Pi} + \delta\pi_{Pi} + \delta^2\pi_{Pi} + \dots$). Az egyenlőtlenség bal oldalán a profitok összege látszik abban az esetben, ha a kartell fennmarad, tehát ma is és az elkövetkező összes időszakban is a kartellprofitot kapják a tagok. A jobb oldalon a dezertálásból származó összpfitot látjuk, ami a dezertálás időszakában π_{Di} profitot jelent, utána pedig minden időszakban a versenyzői profitot kapja a dezertáló. Az ösztönzési korlátot az alábbi módon is kifejezhetjük:

$$\delta \geq (\pi_{Di} - \pi_{Ki}) / (V_{Ki} - V_{Pi}).$$

⁴ Ezt a játékelméletben büntetési kioldó stratégiának (*trigger strategy*). E szerint, ha egy szereplő eltér az összejátszó megállapodástól, a többi szereplő azzal bünteti, hogy ők is felhagynak a kooperatív magatartással. Egészen pontosan itt *grim trigger* stratégiáról beszélhetünk, mert a szereplők a dezertálás után azonnal visszatérnek a nem összejátszó stratégiára.

Az egyenlőtlenségből az látszik, hogy ha például δ kicsi, akkor egy kartelltag nagyobb eséllyel ugrik ki a kartellból, mert jobban érdekli a gyorsan elérhető magas haszon, mint a jövőbeli kartellprofitok. Az is látható, hogy minél nagyobb nyereséget lehet elérni a kartellezéssel annál könnyebben teljesül ez a korlát, ahogy a jobb oldali tört nevezőjét növeljük, és így a teljes tört értékét csökkentjük.

Az engedékenységről szóló játékelméleti modellek általában abból indulnak ki, hogy ez az ösztönzési korlát teljesül, tehát a tagoknak *ex ante* megéri kartellezni, és azt vizsgálják, hogy hogyan módosíthatjuk ezt a korlátot úgy, hogy azok, akik korábban kartelleztek volna, az engedékenység mellett ne tegyék ezt.

Az első írás, amely dinamikus és többszereplős modellben, kifejezetten a versenyjogban alkalmazott engedékenységi politikára specializáltan vizsgálja a kérdéskört Motta és Polo 1999-ban megjelent műhelytanulmánya (*Motta–Polo* [1999]), majd az ebből készült későbbi cikk is (*Motta–Polo* [2003]).

A modellben a hatóság megszabja az engedékenységi program paramétereit, majd a szimmetrikus vállalatok ezek figyelembevételével arról döntenek, hogy milyen stratégiát folytassanak.

A $t = 0$ időpontban a hatóság által megszabott paraméterek:

$F \in [0, \bar{F}]$ a teljes bírság, amit akkor kell fizetni, ha egy olyan tagot fűlelnek le, aki nem működött együtt a hatósággal. A maximálisan kiszabható bírság egy fix érték, hasonlóan a valósághoz, ahol általában a vállalat bevételeinek arányában van meghatározva egy jogi maximumérték;

$R \in [0, F]$ a csökkentett bírság, amit annak a tagnak kell fizetnie a kartell lebukásakor, aki együttműködött a hatósággal. A bírságengedmény összegét a hatóság választja, ha $R = F$, akkor nincs bírságengedmény, ha $R = 0$, akkor a teljes összeget elengedi a hatóság;

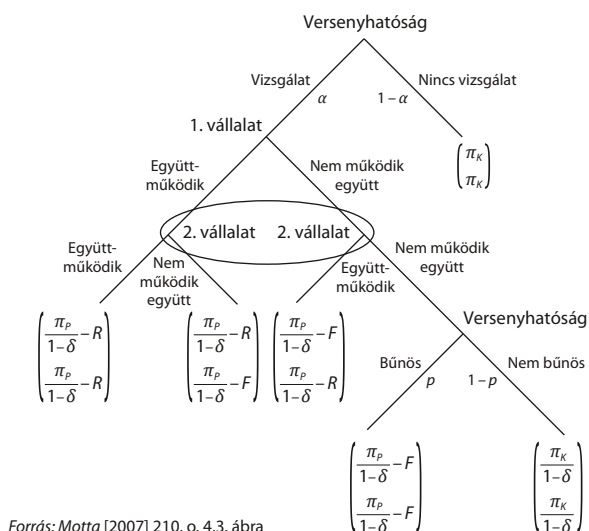
α annak a valószínűsége, hogy egy vállalat után nyomozást indít a hatóság;

p annak a valószínűsége, hogy a nyomozás sikeresen zárul, abban az esetben, amikor a tagok nem fednek fel információt a kartellról. (Feltesszük, hogy a hatóság nem követ el elsőfajú hibát, tehát csak olyan vállalatok után indít nyomozást, akik tényleg kartelleznek, viszont másodfajú hibát elkövethet, tehát nem biztos, hogy sikerül bizonyítania a jogsértést. Ha valaki együttműködik a hatósággal, akkor 1 valószínűséggel lefűlelik a kartellt.)

A $t = 1$ időpontban a vállalatok döntenek arról, hogy milyen összejátszási stratégiát választanak (*NC*: nem kartelleznek, *CR*: kartelleznek, és ha nyomozásra kerül sor, információt szolgáltatnak a hatóságnak, *CNR*: kartelleznek, és ha nyomozásra kerül sor nem szolgáltatnak információt a hatóságnak, a továbbiakban csak: *NC*, *CR* és *CNR*), és hogy ezt betartják-e, vagy eltérnek tőle. A kartellezési stratégiát kétféleképpen lehet megszegni, egyrészt a piacon, másrészt az engedékenységi kérelem benyújtásával, a szerzők azonban csak azzal az esettel foglalkoznak, amikor a kartell stabil, és nem éri meg a tagoknak felrúgni a kartellmegállapodást. A vállalatok

azért tudnak előre dönteni ebben, mert ismerik a döntéshez szükséges összes paramétert, így előre fel tudják mérni, hogy ha nyomozásra kerül a sor, akkor nekik mi éri meg a legjobban (ellentétben az olyan sztochasztikus modellekkel, amelyekben csak a várható profitok és felfedési valószínűségeket tudják a szereplők, de az aktuális megvalósulásai ezeknek a változóknak valamekkora szóródást mutatnak (Rey [2003], Harrington [2008], Harrington–Chang [2015], Gärtner [2013], néhány ilyen tanulmány a teljesség igénye nélkül:)).

A $t = 2$ időpontban a vállalatok ellen α valószínűséggel nyomozás indul. Amennyiben ekkor együttműködnek, akkor kifizetésük $\pi_p - R$. Ha nem működnek együtt, akkor a hatóság p valószínűséggel bizonyítja rájuk a jogsértést, és a nyomozás még egy időszakon át tart, amely alatt további π_K nagyságú profitot szereznek. Ha lebuknak, akkor a tagok kifizetése $\pi_p - F$, ha nem akkor továbbra is π_K . A lehetséges kimeneteket az 1. ábrán szemléltetjük a Motta [2007] könyvből kölcsönzött ábrával.

Forrás: Motta [2007] 210. o. 4.3. ábra

1. ÁBRA • A játék fája a $t = 2$ időszakban arra az esetre, ha a vállalatok előzetesen az összejátszó magatartást választották

Tehát engedékenységi program nélkül, illetve ha a vállalat úgy dönt, hogy lebukáskor nem ad be engedékenységi kérelmet (vagyis a CNR stratégiát követi) egy vállalat kifizetése a következőképpen írható le:

$$V_{CNR} = \alpha\{\pi_K + \delta[p(\pi_p - F) + (1 - p)\pi_K]\} + (1 - \alpha)(1 + \delta)\pi_K + \delta^2 V_{CNR}.$$

A kifizetés első fele azt az esetet mutatja, amikor a α valószínűséggel a hatóság nyomozást indít. Ekkor a nyomozás ideje alatt a vállalat még a kartellprofitot kapja, a következő időszaki profit pedig attól függ, hogy sikerül-e a hatóságnak bizonyítani az összejátszást (p valószínűséggel), és ha sikerül, a vállalatnak F bírságot

kell fizetnie. $(1 - \alpha)$ valószínűséggel a hatóság nem indít nyomozást, és a vállalat továbbra is a kartellprofitot kapja. A további időszakokban pedig ugyanez a várható profit.

Ha a vállalat úgy dönt, hogy nyomozás esetén benyújtja az engedékenységi kérelmet, ezáltal csökkenteni tudja a kiadásait lebukás esetén:

$$V_{CR} = \alpha(\pi_p - R) + (1 - \alpha)\pi_k + \delta V_{CR}.$$

Ebben az esetben, ha nyomozásra kerül a sor, a kartelltagok rögtön felfedik magukat, és vállalják az alacsonyabb bírságösszeg fizetését.

Az eddig felírt kifizetések a vállalatok különböző esetekben elérhető összes profitját egyrészt az iparági feltételek (elérhető profitok összejátszás, verseny és dezertálás esetén), másrészt a hatóság versenypolitikájának függvényében (nyomozás és sikeres lebuktatás valószínűsége, teljes és csökkentett bírságösszeg) adják meg. Ha összevetjük tehát ezeket az kifizetéseket, megtudhatjuk, hogy a különböző paraméterértékek mellett hogyan viselkednek a vállalatok. A szerzők ezekből az összehasonlításokból tudnak következtetéseket levonni arra vonatkozóan, hogy a versenyhatóság mely paraméterválasztása mellett milyen hatások jelentkeznek a kartelleknél.

A hatóság eközben arról dönt, hogy hány iparágat vizsgáljon (ettől függ α), és egy-egy iparág felkutatásán mennyi ember dolgozzon (p) oly módon, hogy maximalizálja a társadalmi hasznosságot. Mérlegelnie kell tehát, hogy inkább kevesebb iparágat vizsgál egyenként magasabb ráfordítással, vagy több iparágat, de egyenként kevesebb ráfordítással. Előbbi esetben magasabb a sikeres nyomozás valószínűsége, míg az utóbbi esetben alacsonyabb. Azt is a hatóság határozza meg, hogy mekkora legyen a teljes és a csökkentett bírság összege. A bírságok kiszabása költségmentes, viszont α és p paraméterek növelése költséges.

Amikor α és p is magas, akkor az elrettentő hatás elég erős ahhoz, hogy egyáltalán ne legyen kartellezés. Amikor α alacsony, viszont p magas, akkor az *ex ante* elrettentés nem elég erős, így megalakulnak a kartellek, viszont ha nyomozásra kerül sor, együttműködnek a hatósággal, mivel igen nagy a valószínűsége, hogy sikerül bizonyítani a jogsértésüket. Amikor p kicsi, akkor α akármilyen értéke mellett sem érdemes együttműködni a hatósággal. Általános tanulásgként tehát elmondható, hogy az engedékenységi programok hatása nagyban függ attól, hogy milyen nyomozási stratégiát követ a versenyhatóság, és fontos, hogy az engedékenység csak akkor működik, ha a hatóság közben hitelesen tudja fenyegetni az összejátszó vállalatokat a kartellek leleplezésével. Az engedékenységi programoknak valóban az az egyik kulcsfontosságú tulajdonsága, hogy a hivatalból folytatott nyomozás kiegészítőjeként és ne helyettesítőjeként kezeljék. Harrington–Chang [2015] arra a veszélyre hívja fel a figyelmet, hogy ha túl sok engedékenységi kérelem érkezik a hatósághoz, és nem marad elég erőforrás a hivatalból elrendelt nyomozásra, az ronthat a program hatékonyságán. (bővebben lásd később a Nem szándékolt és negatív hatások című alfejezetet). Az utóbbi időben a téma a versenypolitikai szakemberek körében is előtérbe került (OECD [2013], Wils [2016]).

Következtetéseinket az engedekenységi program közgazdaságtani modelljével kapcsolatban a következőképpen foglalhatjuk össze. Az engedekenységi program optimális paraméterei szerint érdemes a lehető legnagyobb bírságot kiszabni a kartellekkel szemben. A csökkentett bírságnak pedig optimális esetben nullának kell lenni. Ez az eredmény természetesen csak azon feltevés mellett áll fenn, hogy a kérelmezők által nyújtott információk elegendők a nyomozás sikeres befejezéséhez. A valóságban ez egyáltalán nem biztos, hogy így is van (több olyan tanulmány is született a témában, amelyek az engedekenység hatását arra az esetre vizsgálják, amikor a résztvevőknek eltérő információik, bizonyítékaik vannak, többek között abból adódóan, hogy a kartellben milyen szerepet töltenek be, lásd később az *Eltérő információk, felbújtó kartelltagok* című alfejezetet). Ezért is figyelhetjük meg azt, hogy általában a különböző országok versenyhivatalai akár a később érkező kérelmezőknek is adnak engedményeket, ha azok jelentősen hozzájárulnak a nyomozás megkönnyítéséhez, és az engedmények mértéke általában függ attól, hogy mennyire hasznos a felfedett bizonyíték (lásd például az Európai Unió szabályozását a későbbi *Az Európai Unió* című alfejezetben).

A Motta–Polo-féle modell egyik legalapvetőbb tanulsága, hogy azoknak a vállalatoknak is érdemes az engedekenységi kérelem lehetőségét megadni, amelyek már a nyomozás alatt fordulnak a hatósághoz. Ez az elsőként bevezetett engedekenységi programoknál nem volt így sem az Egyesült Államokban, sem az Európai Unióban. Ahogy tanulmányunk egy későbbi szakaszában látni fogjuk (az *Egyesült Államok és Az Európai Unió* című alfejezetekben) az engedekenységi programok ilyen irányú kiterjesztését (ugyan más változtatásokkal együttesen) jelentős növekedés követte a benyújtott kérelmek számában, ami megerősíti ezt a következtetést.

Az engedekenységi politika alkalmazása úgynevezett második legjobb (*second best*) megoldás. Csak akkor érdemes bevezetni, ha a hatóság erőforrásai szűkösek, egyébként jólétet csökkentő hatása van, mivel a hatóságnak erőforrásokat kell ráfordítania, és megjelenik egy kartellezést serkentő hatás is, amely abból fakad, hogy engedekenységi kérelemmel csökkenthető a várható bírság összege, és így kijátszható a rendszer, ha a kartelltagok összebeszélnek, és időről időre feljelentik magukat (bővebben lásd *Nem szándékolt és negatív hatások* című alfejezetet).

A modellben Motta és Polo egyáltalán nem vizsgálja azt az esetet, amikor csak az első feljelentő részesülhet bírságengedményben. Végig felteszi, hogy az összes kérelmező megkaphatja a csökkentett bírságot. A *Motta–Polo* [2003]-ban azonban található egy utalás a modell 1999-es változatára (*Motta–Polo* [1999]), amelyben az engedekenységi politika korlátozása az elsőnek érkezőre szuboptimális megoldás.⁵ Ez a megoldás elég intuícióellenesnek tűnik és a legtöbb témában írt cikk nem is erre az eredményre vezet (csak néhány példát említve: *Spagnolo* [2004], [2006], *Chen–Rey* [2007]) A magyarázat abban rejlik, hogy ebben a modellben nem szerepel a spontán feljelentés lehetősége, a szereplők kooperatív stratégiákból választhatnak, és így annál nagyobb a CR (kartelleznek) stratégia haszna, minél nagyobb bírságengedménnyel jár összesen.

⁵ A szerzők korábbi műhelytanulmányukban (*Motta–Polo* [1999]) még arra az azóta elfogadottá vált megállapításra jutottak, hogy érdemes csak az első bejelentőnek engedményt adni.

Újabb modellek

Motta–Polo [2003] több ponton is olyan eredményekre vezet, amelyek ellentétesek azzal, amit várnánk, és a versenyhatóságok gyakorlata is mást mutat (*Spagnolo* [2006]). Elméletük egyik nagy gyengesége, hogy nem foglalkoznak annak lehetőségével, hogy egy összejátszó vállalat a nyomozás megkezdése előtt magától is fordulhat a versenyhatósághoz, holott éppen ez a fő lényege az engedékenységnak. A másik furcsaság az, hogy minden kartelltaggal szemben egyenlő elbánást (ugyanakkora bírságszökkentést) javasolnak a szerzők, miközben a legtöbb országban ahol ilyen program működik, az elsőként érkező kérelmező kapja a legnagyobb engedményt, a többiek pedig egyre kevesebbet, ezzel ösztönözve a kartelltagokat arra, hogy elsőként tegyenek bejelentést. Az első modell gyerekbetegségeivel együtt is fontos lépést jelent az engedékenység hatásainak feltérképezésében. Sok szerző veszi ezt a modellt alapul, és ebbe épít be újabb szempontokat, például az eltérő vállalatméretnek (*Motchenkova–van der Laan* [2011]) vagy a felbújtók kiemelt szerepének (*Herre és szerzőtársai* [2012], *Chen és szerzőtársai* [2015]) a vizsgálatára.

Motta–Polo [2003] fentebb vázolt modellje nem ragadja meg az engedékenységi programok egyik legfontosabb tulajdonságát, az *ex ante* elrettentő hatást. Az engedékenységi program bevezetésének hatására addig felfedezetlen kartellek válnak ösztönzötté abban, hogy saját maguk jelentsék fel a kartelljuket. Ezenkívül, az attól való félelem, hogy esetleg egy kartelltag bejelentést tehet az összejátszásról, megelőzheti az amúgy kifizetődő kartellek megalakulását (a tagok közti bizalom rombolásával). Ezt a valóságban megfigyelt tapasztalatok is igazolják. Az engedékenységi programok bevezetése után sok vállalat még azelőtt fordult a hatósághoz, hogy a hatóságnak tudomása lett volna az adott kartellról (*Spagnolo* [2006]). Ezt a hatást modellelzi *Spagnolo* [2004], de ebben a modellben nincs lehetőség a nyomozás alatt kérelmet benyújtani, csak abban a fázisban, amikor még felfedezetlen a kartell, és nem indult ellene eljárás.

Spagnolo [2004] a „sikeres nyomozás” háromféle valószínűségét különbözteti meg:

- α annak a valószínűsége, hogy a nyomozás sikeres, amikor az összes kartelltag betartja a kartellmegállapodást (*Motta–Polo* [2003] modelljében ez αp);
- β egy kartellmegállapodást betartó tag sikeres elítélésének a valószínűsége, ha valamely másik tag dezertált;
- γ pedig annak a valószínűsége, hogy egy dezertáló kartelltagot megbüntetnek (mivel ez utóbbi eset csak akkor áll elő, ha a többi kartelltagot is megbüntetik, ezért $\gamma < \beta$).

Mindhárom valószínűség növelése költségekkel jár. *Spagnolo* [2004] bemutatja, hogy nem érdemes büntetni azokat a kartelltagokat, amelyek korábban dezertáltak a kartellból. Ez ugyanis pluszköltségeket jelent, és ráadásul kevésbé vonzóvá teszi a dezertálást, holott ez társadalmi szempontból hasznos. Tehát optimális esetben $\gamma = 0$. Ez szembemegy a valóságban jelen levő jogszabályokkal, ahol többnyire csak egy bizonyos idő elteltével évül el a kartellezés.

Motta és Polo cikke után született tanulmányokban általánosan elfogadott következtetés, hogy az optimális engedékenységi program csak az első kérelmezőnek nyújt teljes bírságmentességet, a többieknek pedig egyáltalán nem (Spagnolo [2004], Aubert és szerzőtársai [2006], Harrington [2008], Chen–Rey [2013]). Ez egyrészt azért előnyös, mert a kartelltagoknak így érdemes minél előbb a hatósághoz fordulni, és érvényesül a „védekezés a bírságok ellen” (*protection from fines*) hatás, ha a csökkentett bírság kisebb az előzetesen várható bírságánál. Másrészt, ha kevesebben részesülnek bírságcsökkentésben, az a hatóságnak kisebb költséggel jár. Sauvagnat [(2014)] néhány oldalas elemzésében ezzel szemben azt javasolja, hogy az első érkező helyett csak akkor járjon csökkentett bírság, ha csak egy kérelem érkezik. Az ő modellje viszont azon alapszik, hogy ha valakit egyszer elkaptak, utána nem kezdhet újra összejátszásba, ami a gyakorlatban nem biztos, hogy kivitelezhető.

Spagnolo [2004] modelljében a hatóságnak lehetősége van az információt nyújtó kartellezőknek díjat adni (lehetséges negatív bírság kiszabása). Ekkor a beszedett bírságokból finanszírozzák az első érkezőnek fizetett díjat. A szerző bemutatja, hogy ha az engedékenységi programban megengedett a díjazás, akkor elérhető a *first best* állapot, amelyben költségmentesen teljes mértékben megszüntethető a kartellezés. Ekkor bármiféle nyomozás nélkül elérhető, hogy az elegendően magas díjak miatt az összes kartellt felfedje valamelyik tag, ezt előre látva pedig nem alakulnak új kartellek. Ez úgy valósítható meg, hogy a többiektől beszedett bírságokat mind megkapja az első feljelentő. Ehhez persze az szükséges, hogy a visszaeső jogsértőket magasabb bírsággal büntessék, és így ne érje meg újrakezdeni a kartellezést.

A díjazás bevezetését elemzi Aubert és szerzőtársai [2006] is. A szerzők néhány implementációs nehézséget emelnek ki a díjazással kapcsolatban. Erkölcsi megfontolások miatt a gyakorlatban szinte lehetetlen bevezetni illegális tevékenységet folytató szereplők díjazását. Amellett, hogy ez önmagában etikailag is kifogásolható lenne, attól is lehetne tartani, hogy a díjazás arra ösztönözné a vállalatokat, hogy csupán a díjakért kartellezzenek, majd feljelentsék magukat. A szerzők szerint viszont ez azzal a kívánatos hatással is járna, hogy a vállalatok ettől tartva nagyon elővigyázatosak lennének, ha összejátszásról van szó. Belátható, hogy emiatt valósulhat meg Spagnolo [2004] modelljében a *first best* állapot. Továbbá ahhoz, hogy a díjaknak valóban elég elrettentő és egyben feljelentésre motiváló hatása legyen, összegeiknek kellően nagyoknak kell lenniük, és a hatóságnak hitelesen kell biztosítania ezeknek a tényleges kifizetését.

Arra az esetre is kitér Spagnolo, amikor valamilyen politikai vagy törvénybeli korlátozás miatt nem adható díj az első feljelentőnek. Ebben az esetben valamekkora nyomozási költséggel jár az optimális politika megvalósítása. A nyomozási költség határhasznának egyenlőnek kell lennie a határköltségével. Az első jogsértésért kapott és ismétlődő jogsértésért járó bírságoknak optimumban a maximálisnak kell lenniük. A csökkentett bírság pedig bizonyos korlátozások mellett optimumban nulla.

Spagnolo [2004] modelljében egy új szempontot, a kartell kockázatosságát is figyelembe veszi. Itt azt fejt ki, hogy a kartell megvalósulásához nem elég pusztán

annyi, hogy az ehhez szükséges ösztönzési korlátok teljesüljenek, hanem meg kell oldani a felmerülő koordinációs problémákat, a tagoknak jól kell tudni együttműködni, amihez szükséges, hogy a tagok között meglegyen a megfelelő bizalom, ami az ösztönzési korlátok teljesüléséből még nem következik. Ezt ragadja meg a *kockázatdominancián* alapuló értékelés.⁶ A szerző bemutatja, hogy az ebből származó korlát szigorúbb, mint az ösztönzési korlát. Az engedékenységi programoknak pedig nagy előnye, hogy növeli a kartellek kockázatosságát, kiváltképp akkor, ha csak az első feljelentő bírságát csökkentik.

Egy másik modell, amelyben lehetőség van a tagok díjazására is *Chen–Rey* [2007], [2013] cikkekben található. Ebben a modellkeretben a bírság összege és a felfedezés valószínűsége adott, a hatóság az optimális bírságcsökkentés mértékét keresi. A szerzők bemutatják, hogy az optimális „engedékenységi rátának” van egy alsó és egy felső korlátja is. Ez bizonyos paraméterek mellett ellentmond *Motta–Polo* [1999], [2003] és *Spagnolo* [2004] eredményeinek, amelyek szerint az optimális csökkentett bírság értéke nulla.

Visszaeső kartellezők

Spagnolo [2004] modelljében lehetőség van a visszaeső kartellezők nagyobb mértékű büntetésére is. Ebben a szerző bemutatja, hogy optimális esetben a hatóság él ezzel a lehetőséggel, és így csökkenteni tudja az összejátszó vállalatok arra való ösztönzését, hogy a rendszert ismételt elkövetéssel és engedékenységi kérelemmel kihasználják. Ez a következtetés elég könnyen belátható és a gyakorlatban is jellemző, hogy a legtöbb engedékenységi programban a visszaesés súlyosbító tényezőnek számít.

Chen–Rey [2007], [2013] azt a valóságban megfigyelhető jelenséget modellezi, amely szerint a visszaeső jogsértők már nem részesülhetnek a bírság elengedésében (ez az Egyesült Államokban és az Európai Unió irányadó engedékenységi politikával kapcsolatos elveiben is így van (*Chen–Rey* [2007])). Eredetileg – ahogy *Motta–Polo* [2003] is – két összejátszó stratégiát vizsgálnak a szerzők. 1. A „normál összejátszásnál” teljesülnie kell, hogy minden tagnak megéri összejátszani szemben a dezertálással, és egyik tagnak sem éri meg feljelentést tenni. 2. Az „összejátszik és szisztematikusan feljelent” stratégiánál csak az előbbi feltételnek kell megfelelni. Ha a visszaeső összejátszók nem kaphatnak bírságengedményt, megszűnnek az „összejátszik és feljelent” stratégiát játszó kartellek, viszont egy újabb stratégia jelenik meg, ez a „egyszer feljelent és soha többet” (*report Once and never again*). Ha egyszer már feljelentették a céget, azután egyik tag sem érdekelt abban, hogy újra

⁶ Ha felírjuk a piaci szereplők esetleges kifizetéseit, látjuk, hogy az így felírt játéknak két Nash-egyensúlya van. Eddig a kifizetések nagyságára vonatkozóan választottuk ki, hogy ezek közül melyik a domináns egyensúly. A kockázatdominancián alapuló döntés figyelembe veszi annak lehetőségét, hogy a többi fél nem az általunk várt opciót választja, ami miatt a döntésünk kockázatosá válik. Ekkor a stratégia kiválasztásához az adott döntésünk melletti összes lehetséges kimenet súlyozott átlagát vesszük figyelembe. Ezt a fogalmat *Harsanyi–Selten* [1988] vezette be.

feljelentse, hiszen ekkor a teljes bírságot ki kellene fizetnie. Így egyszeri feljelentéssel a tagok stabilizálni tudják a későbbi „normál összejátszást”, és ezután az összejátszás fenntartásához elég, ha az ösztönzési feltétel teljesül, tehát hogy a tagoknak ne érje meg dezertálni. Ezzel gyakorlatilag eltűnt az engedékenységi politika elrettentő hatása, tehát hatástalanná vált. Így látható, hogy érdemes a visszaeső kartellezőknek is megadni a bírságcsökkentés/-elengedés lehetőségét, kivéve, ha a hatóság fokozott ellenőrzés révén meg tudja akadályozni a kartellek újraalakulását. Emellett érdemes több erőforrást szánni a korábban kartellező iparágak felügyeletére, és magasabb bírságokat szabni nekik.

Nyílt nyomozások – lehetőség a nyomozás alatti bejelentésre

Motta–Polo [2003] végig csak a nyomozás kezdete utáni engedékenységi kérelmekkel foglalkozik, *Spagnolo* [2004] pedig arra koncentrál, hogy csak a nyomozás kezdete előtt lehet jelentkezni. *Chen–Rey* [2007], [2013] egy modellkeretben vizsgálja, hogy mikor érdemes a nyomozás előtt és/vagy alatt is biztosítani a bírságcsökkentést. A szerzőpáros feltételezi, hogy a nyomozás nyíltan történik, tehát az érintettek tudnak róla, hiszen ekkor ők is érzékelik a lebukás valószínűségében történt változást, ami befolyásolhatja a feljelentésre vonatkozó döntésüket. Kérdéses, hogy ez a feltevés mennyire fedi a valóságot, valószínűleg gyakran a hatóságnak nem éri meg felfedni, hogy már információi vannak egy üggyel kapcsolatban. A felfedés valószínűsége *Motta–Polo* [1999], [2003] modelljéhez hasonlóan itt két tényezőből áll össze: a nyomozás elindításának valószínűségéből (α) és a nyomozás sikerességének (p) valószínűségéből. Ebben a helyzetben egy újfajta összejátszási stratégia jelenik meg, a „kartellezik és feljelent, ha már elindult a nyomozás” (*reporting only After an investigation is launched*). A hatóság kétféle „engedékenységi rátát” határoz meg, egyet a nyomozás előtt érkezőknek (q_b), és egy másikat a nyomozás alatt érkezőknek (q_a). Emiatt új ösztönzési korlátok jelennek meg, amelyeknek a kartelleknek meg kell felelniük. A „normál összejátszást” már nemcsak a nyomozás előtti feljelentéssel, hanem az az alatti feljelentéssel is meg lehet szegni. Fontos felfigyelni arra, hogy ekkor a különböző kartellezési formákat máshogyan érinti az egyes „engedékenységi ráták” változása. A „normál összejátszást” mindkét ráta emelése csökkenti. Az újonnan megjelent „kartellezik és feljelent, ha már elindult a nyomozás” stratégiát ösztönzi a q_a ráta emelése, mert így a kartelltagok számolhatnak azzal, hogy nyomozás esetén az engedékenységi kérelemmel jelentősen mérsékelni tudják a költségeiket.

Ezek figyelembevételével kell tehát megállapítani az optimális értékeket. *Chen–Rey* [2007] következtetései szerint akár α , akár p emelkedése jótékony hatással van az elrettentésre, viszont nem minden esetben érdemes a nyomozás alatt is engedékenységet gyakorolni. Ha p viszonylag magas, akkor nem érdemes a nyomozás alatt csökkenteni a bírságot az informátoroknak, hiszen nélkülük is jó eséllyel lesz sikeres a nyomozás. A gyakorlatban inkább azt feltételezhetjük, hogy p értéke viszonylag

kicsi a szűkös erőforrások miatt, így a nyomozás alatti engedékenységi hatékonyabbá teszi a rendszert.

Arra az igen meglepő következtetésre jutnak a szerzők, hogy az α és a p paramétereknek létezik egy olyan köre, amikor optimális esetben $q_a > q_b$, tehát a nyomozás elindítása után érdemes nagyobb arányban csökkenteni a bírságot, mint előtte. Ez akkor van így, amikor a nyomozás sikerességének a valószínűsége igen kicsi, viszont elég gyakran kerül sor nyomozásra. A valóságban sehol sem figyelhetünk meg ilyen rendszert, pedig ezek a feltételek gyakran fennállhatnak.

Nem szándékolt és negatív hatások

A pozitív hatások mellett azonban megjelenhetnek negatív mellékhatásai is az engedékenységi programoknak, amelyeket egyelőre csak érintőlegesen tárgyaltunk. Mivel csökkenthető a kartellezés várható költsége, ezért lesz a szereplőknek egy olyan csoportja, amely engedékenységi programok nélkül nem folytattak volna összejeátszó magatartást, az így megváltozott körülmények között viszont igen (Motta–Polo [2003]). Ezzel a hatással foglalkozik Spagnolo [2004] is, és „kihasználható” (*exploitable*) engedékenységi programoknak nevezi azokat a programokat, amelyeknek paramétereit mellett a kartellezőknek lehetősége van arra, hogy megállapodjanak abban, hogy a kartell rendszeres felfedésével hasznot húzzanak az engedékenységi ajánlatból.

Egy kartell akkor tartható fenn, ha $V_{Ki} > V_{Di}$, tehát ha a kartellezésből származó haszon nagyobb a dezertálásból származó haszonnál. Az engedékenységi politika bevezetésével ezek az értékek megváltozhatnak. Spagnolo által „kihasználhatónak” (*exploitable*) nevezett programok hatására magasabb haszon érhető el kartellezéssel, azaz megéri időről időre feljelenteni a kartellt ($V'_{Ki} > V_{Ki}$, ahol V'_{Ki} a kartellezés haszna, ha a kartell időről időre szisztematikusan feljeleníti magát). Egy program ugyanakkor „hatásos” (*effective*), ha a dezertálásból származó haszon nő az engedékenységi politika által ($V'_{Di} > V_{Di}$, ahol V'_{Di} a dezertálásból származó haszon, ha a vállalat engedékenységi kérelmet is benyújt közben). Tehát a hatóság célja az, hogy a kartellezés haszna ne nőjön, viszont a dezertálásé igen, amivel szűkítjük a kartellezéshez tartozó ösztönzési korlátot:

$$\max\{V_{Ki}, V'_{Ki}\} > \max\{V_{Di}, V'_{Di}\}$$

Buccirossi–Spagnolo [2006] egy másik mellékhatásra hívja fel a figyelmet. A kartell hatósági feljelentése része lehet a kartelltagok csalás esetén alkalmazandó megtorló stratégiájának (Spagnolo [2006], Chen–Rey [2007], Ellis–Wilson [2002]). A szerzők azzal érvelnek, hogy egy illegálisan működő szervezet esetén mindig nagy kihívás a szervezeti működés fenntartása, mert a felek nem tudnak törvény által kikényszeríthető szerződéseket kötni egymással. Egy rosszul felépített engedékenységi program azonban segíthet abban, hogy a titkos megállapodást megszegő tagokat hitelesen fenyegetessék a többiek bizonyítékok gyűjtésével és feljelentéssel. Ezáltal az

engedékenységi kérelem lehetősége kartelleket stabilizálhat (különösképpen alkalmi vagy ritkán ismétlődő összejátszás esetén).

Harrington–Chang [2009] és [2015] nem tekinti állandónak a kartellezésből származó hasznót, a szerzőpáros a modellbe beépített egyfajta bizonytalanságot a kartellek természetes alakulásába és megszűnésébe, továbbá jelentős újításokat vezetett be. Egyrészt figyelembe vették, hogy még az engedékenységet kérő informátorokkal is időbe és pénzbe kerül az ilyen esetek adminisztrációja és jogi bizonyítása – ellentétben a korábbi modellekkel, ahol általában egy kartelltag információnyújtása után az összejátszó felek azonnal és költségmentesen felelősségre vonhatók.

Másrészt, a szerzőpáros endogénnek kezelte a nem engedékenységi esetekre szánt, a hivatalból elrendelt nyomozási erőforrásokat (*ex officio* eljárások), azaz figyelembe vette, hogy az engedékenységi ügyekre fordított erőforrások hatással vannak általában a hivatalból elrendelt nyomozati tevékenységre (*non-lenieny enforcement*) szánt időre is. Úgy tekintenek a versenyhatóságra, hogy annak nagyjából rögzített erőforrások állnak rendelkezésére, így ha bevezetik az engedékenységi politikát, előállhat olyan helyzet, hogy az engedékenységi kérelmek elbírálása annyira leterheli a hatóságot, hogy nem marad energia a hivatalból elrendelt nyomozásra. Márpedig a korábbi modellekből is tudjuk már, hogy a hivatalból elrendelt nyomozásból adódó lebukástól való félelem bejelentéstételre ösztönözheti az összejátszó feleket. A szerzőpáros arra a következtetésre jutott, hogy ha nem elég magasak a büntetések, és túl költséges az engedékenységi kérelmek elbírálása, akkor több kartell lesz összességében, mint engedékenység nélkül. Az engedékenység bevezetésével egyidejűleg tehát megfelelő mértékű erőforrásokat kell biztosítani a versenyhatóság számára. Ez a gyakorlatban igen nehéz, hiszen előre nem lehet tudni, hogy mennyi kérelmet nyújtanak be, s a beérkező kérelmek között viszont nem lehet válogatni, hiszen az engedékenység alapvető feltétele, hogy a jelentkezők automatikusan megkapják az engedményeket (*Motta* [2007] 206. o.). A potenciális nem kívánt hatásokat az is erősíti, hogy engedékenységre eleve azok a kartellek jelentkeznek, amelyek már instabilabbá váltak, tehát kisebb kárt jelentenek a társadalomnak, és éppen azokat a kartelleket lenne a leghasznosabb leleplezni, amelyek maguktól nem jelentkeznek.⁷ Versenypolitikai szakemberek az Európai Unióban és az Egyesült Államokban is egyre inkább úgy vélik, hogy ez valós probléma az engedékenységi programokkal kapcsolatban (*OECD* [2013], *Wils* [2016]).

Költségek és hasznok a bírságcsökkentésen túl

Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy az engedékenységi kérelem benyújtásakor az érintetteknek nem csak a fizetendő bírsággal és az elvesztett kartellprofittal kell kalkulálniuk. A kartell megszűnéséhez és különösképpen az engedékenységi

⁷ Erről a témáról magyarul Kopácsi István írt röviden (*Kopácsi* [2017]).

program által történő felfedéséhez különböző egyéb költségek és hasznok kapcsolódnak. A kartell felfedésének költségei közé kell sorolni – a versenyhatóságnak fizetendő bírságon és az elveszített kartellprofiton túl – a kártérítési perek során fizetett összegeket, a büntetőjogi felelősségre vonást (esetleges börtönbüntetést), a piaci helyzet romlását, esetleg az érintettek rossz megítélését a közvélemény részéről (Motta [2007]). Szerepet játszhatnak a döntésben egyéni költségek is, mint például az üzlettársak kirekesztő viselkedése, esetleg fizikai bántalmazása.⁸ A témában született modellekben a szerzők általában eltekintettek ezektől a költségektől, és csak a hatóságnak fizetendő bírsággal kalkuláltak.

Ellis–Wilson [2002] a kartelltagok bejelentésének újabb motivációját vizsgálta egy dinamikus, differenciált termékes Bertrand-féle oligopóliummodellben, és arra a következtetésre jutott, hogy az engedékenységi kérelem benyújtója piaci előnyre tehet szert, hiszen a versenytársainak növekednek a költségei a fizetendő bírságok és a lebukás egyéb következményei miatt.⁹

Motchenkova–van der Laan [2005] egy dinamikus duopóliummodellben azt vizsgálta, hogy a különböző méretű kartellező vállalatok hogyan reagálnak az engedékenységi politikára. A szerzőpáros bemutatta, hogy azok a vállalatok, amelyek nem csak egy piacon vannak jelen, kevésbé motiváltak a bejelentésre, ha figyelembe vesszük azt a jelentős hírnévrontó hatást, ami a kartellezés nyilvánosságra hozatalából fakad, és a fogyasztók elvesztését vonja maga után a vállalat többi piacán is. Többek között, e hatás mérséklésére vezették be Amerikában az *Amnesty Plus* elnevezésű programot (Spagnolo [2006]), amelynek keretében, ha egy leleplezett vállalat egy másik kartellt felfed, amelyben részt vett, akkor az újonnan felfedett kartell ügyében a bírságot teljes mértékben eltörölhetik, és az első kartell esetén pedig (további) bírságengedményt kaphat (erről Martyniszyn [2015] ad összegzést jogi szempontból).¹⁰

A kártérítésre való jogok – vagyis a magánjogi jogérvényesítés – szabályait fontos az engedékenységgel vett interakciójában is vizsgálni, mivel a kártérítési jognál és az engedékenységi politikával két (látszólag) ellentétes jogalkotói szándék ütközik (*trade-off*): egyrészt, egy elítélt kartellező számára csökkenti az engedékenységből fakadó hasznokat, ha akkor is kell kártérítést fizetnie, ha engedékenységi kérelmét pozitívan bírálták el; ugyanakkor az is fontos szándék, hogy a károsultak maradéktalanul kárpótolva legyenek (Buccirossi és szerzőtársai [2015]). A kétféle szándék mérlegelése úgy is felfogható, mintha azt kellene eldöntenünk, hogy a már felfedett

⁸ Spagnolo [(2006)] említést tesz a kérdés szociológiai irodalmáról is. Ezek az irodalmak főleg az Egyesült Államok *False Claim Act* elnevezésű törvényével kapcsolatosak. E szabályozás szerint a cégek dolgozói bejelentést tehetnek a hatóságnak, ha a cégüknél valamiféle jogsértő viselkedést, csalást fedeznek fel. A megosztott információk fejében díjazásban részesülnek. Az erről szóló irodalmak főként a bejelentők kirekesztettségéről és a munkahelyi légkör romlásáról, bizalmatlanságról szólnak.

⁹ A kartelltagok eltérő piaci helyzetéről több más tanulmány is készült: Ghebrihiwet–Motchenkova [2010], Motchenkova–van der Laan [2011], Houba és szerzőtársai [2013] (idézi Spagnolo–Marvão [2016]).

¹⁰ Több piacon jelenlevő vállalatokat és az *Amnesty Plus* elnevezésű program hatását vizsgálja még Choi–Gerlach [2012], Lefouili–Roux [2012] és Marx és szerzőtársai [2015].

kartellek károsultjait szeretnénk jobban védeni – tehát azokat, akik a már felfedezett kartellek jogsértései után kártérítésért folyamodnak –, vagy a még felfedezetlen kartellek károsultjainak érdeke fontosabb, azáltal, hogy az engedékenység hatékonyságát tartjuk szem előtt ebben a dilemmában.

Buccirossi és szerzőtársai [2015] egy elméleti modellkeretben elemzik a kártérítési jog és az engedékenység együttes hatásait, és összevetik az Európai Unióban, Egyesült Államokban és Magyarországon¹¹ működő szabályokat. A szerzők megállapítják, hogy e két jogalkotói szándék nem hogy egymás kárára valósítható meg, de az általuk javasolt rendszerben még erősítik is egymást. Javaslatuk szerint az engedékenységgért folyamodó kartelltagot érdemes a lehető legalacsonyabb kártérítési kötelezettségnek kitenni: csak abban az esetben kellene fizetnie, ha a többi kartelltag fizetésképtelen és/vagy nem tudja a teljes okozott kárt megtéríteni. Emellett a másik kulcsfontosságú szempont, hogy a kártérítési kereseteket benyújtó személyek számára a hatóságnak minden – az engedékenység során hozzá került – bizonyítékot elérhetővé kellene tennie (vö. az Európai Unióban és az Egyesült Államokban is az a szabály, hogy ezeket az információkat nem adhatják át a felpereseknek, ezzel védve a kérelmező kartelltagokat). Érdekesség, hogy az Európai Bizottság és az Egyesült Államokban érvényben levő kárpótlási szabályokkal szemben Magyarország vezetett be olyan szabályozást 2009-ben, ami a szerzők által javasolt optimális megoldáshoz a legközelebb áll (részleteket lásd a Magyarország című alfejezetben).

Egyéni bírságcsökkentés

Az eddigiekben csak vállalatokra vonatkozó engedékenységi programokról esett szó. Az Egyesült Államokban 1994-ben vezették be az „egyéni engedékenységi programot” (*Individual Leniency Policy*), amelynek keretében az összejátszó vállalatoknál dolgozó egyének fordulhatnak a hatósághoz, és cserébe így mentesülnek a büntetőjogi felelősségre vonás alól.¹² Ebben az esetben csak a bejelentő kap bírságelengedést vagy bírságcsökkentést, a vállalatban dolgozó többi felelős nem. Egy ilyen program hatásait vizsgálja *Aubert és szerzőtársai* [2006]. Az „egyéni engedékenységi program” bevezetésének a fő célja, hogy megbízó–ügynök-problémát gerjesszen a vállalaton belül, aminek várható következménye, hogy az egyéni bejelentés megelőzése érdekében a vállalatok engedékenységi kérelmet nyújtanak be, tehát arra lehet számítani, hogy a program bevezetése után nem érkezik sok egyéni kérelem a hatósághoz. Ennek oka, hogy a vállalaton belül több dolgozót kell kárpótolni azért, hogy „ne járjon el a szája”, így nőnek a kartellezés költségei. Ugyanakkor, hátrányai is vannak egy

¹¹ Erről részletesebben lásd később az Engedékenységi politika a gyakorlatban című fejezet Magyarország című alfejezetét.

¹² Erről részletesebben lásd később az Engedékenységi politika a gyakorlatban című fejezet Egyesült Államok című alfejezetét.

ilyen rendszernek. A cégek így kevésbé lesznek hatékonyak a munkaerő-forgalmukat illetően. Annak érdekében, hogy kevesebben tudjanak az összejárásról, az optimalisnál kevesebbszer cserélnek dolgozókat (természetesen ez csak az összejárásó cégék hatékonyságát rontja).¹³

Eltérő információk, felbújtó kartelltagok

Az eddig tárgyalt cikkekben a szerzők mindig feltételezték, hogy amikor egy kartellnak a tagja információt szolgáltat, az elegendő a kartell létének bizonyításához. A valóságban azonban ez nincs így feltétlenül. Mivel egy engedékenyséért folyomód tag egyszerre érdekelt abban, hogy kevesebb bírságot fizessen, valamint abban, hogy minél kevesebb információt fedjen fel, az engedékenységi programok működéséhez elengedhetetlen, hogy a bejelentett információk hitelességét ellenőrizték, és legyen információra vonatkozóan valamiféle minimális követelmény. Éppen ezért általában az engedékenységi programok esetében a bírságelengedés feltétele a hatósággal való folyamatos együttműködés.

Kobayashi [1992] egy vádalkumodellben vizsgálja azt az esetet, amikor a vádlotaknak különböző mennyiségű információ van birtokában. Felteszi, hogy a „leginkább bűnös” tagnak van a legtöbb információja, és a szerző következtetései szerint optimális esetben éppen neki kell a legnagyobb engedményeket adni az információért cserébe. *Feess–Walzl* [2005] szintén bemutatja, hogy annál nagyobb engedményeket kell adni a bejelentőknek, minél több információval szolgálnak, így nem biztos, hogy optimális az első érkezőnek feltétlen amnesztiát adni, csak abban az esetben, ha elég információt nyújt. Ezek a modellek ugyan statikus keretben vizsgálják a kérdést, de a következtetései dinamikus keretben is megállják a helyüket. Egy dinamikus modellben olyan szempontból lehet eltérés, hogy ha a felek tisztában vannak azzal, hogy aki több információt birtokol, nagyobb engedményeket kap, akkor eleve úgy osztják fel az összejárásból származó hasznot, hogy a vezető kartelltagok nagyobb hasznokat élvezzenek (*Spagnolo* [2006]).

Harrington Jr. [2005] a minimális információ követelményét vizsgálta, amit érdemes honorálni engedékenységgel. Cikkében, az eddigiekhez hasonlóan feltette, hogy ha valaki információt nyújt, az már elég a nyomozás sikerességéhez, azonban az információnyújtás előtt a nyomozás sikerességének valószínűsége egy folytonos valószínűségi változó. Amennyiben ez az érték magas, akkor a további információknak viszonylag kicsi az értékük, ezért azokat nem érdemes jutalmazni. Tehát csak akkor érdemes engedékenységet adni egy bejelentőnek, ha az általa nyújtott információk jelentősen megnövelik a sikeres nyomozás esélyét. Emellett meg kell követelni a teljes információnyújtást, és amennyiben fény derül arra, hogy valaki információt titkolt el a hatóság elől, azt még az eredetnél is magasabb bírsággal kell büntetni.

¹³ Egy ehhez igen hasonló modellt vizsgál *Festerling* [2005].

Az engedelkenységi programok egyik fontos kérdése, hogy a kartellek kezdeményezői vagy vezető (*ringleaders*) tagjai kaphatnak-e bírságengedményt. Nem minden kartell esetében lehet jól azonosítani, hogy vannak-e ilyen kitüntetett szerepet betöltő tagok, de gyakran előfordul, hogy azonosítani lehet őket, mert például egyértelműen elsőként léptek kapcsolatba egy másik résztvevővel a kartellezés ügyében, vagy ők szervezik a találkozókat, vagy az információáramlásban van kulcsszerepük. *Davies–De* [2013] azt találta, hogy az Európai Bizottság 89 kartellügyében az esetek 19 százalékában azonosítottak vezető kartelltagot, amely általában nagyobb a többiekénél. Az Egyesült Államokban sem a kezdeményező, sem a másokat bevonó tagok nem részesülhetnek engedelkenységben. Kezdetben az Európai Unió is így vette át az engedelkenységi programot, majd a 2002-es változtatások óta a vezető kartelltagok már kaphatnak bírságengedményeket, kivéve azokat a tagokat, akik másokat próbáltak bevonni a kartellekbe.¹⁴

Néhány elméleti tanulmány kifejezetten azt vizsgálta, hogy ösztönzési szempontból érdemes-e a vezető kartelltagokat is bevonni az engedelkenységi programba (*Blatter és szerzőtársai* [2017], *Chen és szerzőtársai* [2015], *Herre és szerzőtársai* [2012], *Bos–Wandschneider* [2011], [2013]). A vezető kartelltagok gyakran a legfontosabb információk egyedüli birtokosai, amelyekről teljesen lemond a hatóság, ha kizárja őket az engedelkenységből. Azért sem ésszerű kihagyni őket, mert feltételezhetően ők speciális, különösen fontos bizonyítékok birtokában vannak, és így valószínűleg ők nyernének a legtöbbet a kartell feljelentésével, hiszen nekik biztosan van elég információjuk az engedmény megszerzéséhez, miközben ők magasabb bírságokkal is számolhatnak, mert általában az ilyen kitüntetett szerep súlyosító tényezőnek számít a bírságok kiszabásakor.

Herre és szerzőtársai [2012] tanulmánya *Motta–Polo* [2003] klasszikus modelljét egészíti ki. A szereplők egymásnak is tudnak fizetni a kartellmegállapodás létrejöttékor. A szerzők arra hívják fel a figyelmet, hogyha feltételezzük, hogy a vezető kartelltagok nagyon jelentős mennyiségű információkkal rendelkeznek, akkor valószínűleg eleve olyan kartellek jönnek létre, amelyek kellőképpen kompenzálják a vezető kartelltagokat ahhoz, hogy ne tegyenek bejelentést. *Chen és szerzőtársai* [2015] szerint, ha a vezető kartelltagokat kizárjuk az engedelkenységi programból, akkor ezzel nekik az összejátszás eleve magasabb várható költséggel jár, és lehet, hogy az engedelkenységi programból való kizárás így elrettentő hatású lesz. Ugyanakkor a felbújtók bevonására szóló érveket erősebbnek gondolják.

Összességében nem egyértelmű, hogy az egyes esetekben melyik szabály a jobb. A legtöbb modellben a vezető szerepben levő kartelltagok bevonása melletti érvek végső soron attól függenek, hogy ezek méretben és saját információikban mennyire térnek el a többi kartelltagtól (ez kartellenként eltérő lehet). Ugyanakkor általánosságban jobb stratégiának tűnik, ha a vezető kartelltagok is kaphatnak mentességet, mert

¹⁴ Erről bővebben lásd később az Engedelkenységi politika a gyakorlatban című fejezet Európai Unió című alfejezetét.

az is stabilizálhatja a kartelleket, ha ki vannak zárva, és ezért a vezető kartelltag szándékosan nem szolgáltat ki bizonyító erejű információkat a kisebb kartelltagoknak.

Néhány cikk azzal foglalkozik, hogy milyen következményei vannak, hogyha a kartelltagoknak eltérő információi vannak a nyomozás előfordulási valószínűségéről (*Feess–Walzl* [2010], *Silbye* [2010], *Harrington* [2013], *Marvão* [2014] idézi *Spagnolo–Marvão* [2016]).

EMPIRIKUS ELEMZÉSI MÓDSZEREK

Az elméleti modellekből általánosságban az derül ki, hogy az engedékenységi programok hatékonyan csak bizonyos paraméterek mellett működnek. Nagy kérdés azonban, hogy a valóságban bevezetett programoknál teljesülnek-e azok a feltevések, amelyek mellett valóban az engedékenység pozitív hatásai dominálnak. Ugyanakkor nagyon nehéz empirikusan vizsgálni a témát, hiszen óhatatlanul egy szelekciós problémával szembesülünk abból fakadóan, hogy nem figyeljük meg az összes kartellt, csak azokat, amelyeket a versenyhatóság felfedezett, vagy amelyek maguk jelentkeztek a hatóságnál engedékenységi kérelemmel. Az engedékenységi programok empirikus irodalma igen rövid múltra tekint vissza, és általában jelentkezik az említett szelekcióból fakadó problémák a programok hatásának megbízható mérésénél. *Spagnolo–Marvão* [2016] remek átfogó összefoglalót nyújt az eddig megjelent elemzésekről (többnyire egyelőre műhelytanulmányokról). Egy másik probléma, hogy nehéz rendszerezett adatokat gyűjteni, ezért a legtöbb empirikus tanulmány szerzői saját maguk állítják össze adatbázisukat. Az empirikus elemzések nehézségeiből adódóan nagy szerepe van a laboratóriumi kísérleteknek (*Spagnolo–Marvão* [2016] az irodalom ezen ágáról is jó áttekintést nyújt).

Az engedékenységi programok bevezetése után először általában sikerként értékelték azt, hogy sok kérelem érkezik a hatóságokhoz. Ma is jellemző, hogy a versenyhatóságok éves jelentéseikben közlik a leleplezett kartellek számát, azt sugallva, hogy ez számít a siker mércéjének. Ugyanakkor, nem biztos, hogy ez jó ösztönző a hatóságoknak, mert így inkább az az érdekük, hogy könnyen leleplezhető kartelleket derítsenek fel (például) engedékenység útján, ám ezek tipikusan a kevésbé ártalmas, már amúgy is megszűnőben levő kartellek (*Spagnolo–Marvão* [2016]). *Spagnolo* [2006] felhívja a figyelmet arra, hogy a feljelentések megnövekedett száma egyáltalán nem biztos, hogy a program sikerességére utal. Az ilyen statisztikáknak a háttérében például az is állhat, hogy több kartell működik. Az elrettentő hatás eredményességét is nehéz mérni, ugyanis nem egyszerű azt megbecsülni, hogy hány és milyen súlyú kartell alakulását akadályozza meg a program. Az elméleti modellek predikciói szerint a program hatására éppen azt várjuk, hogy nem lesznek feljelentések, hanem a kartellek automatikusan megszűnnek (*Ellis–Wilson* [2002]). Ezek a modellek, viszont mind azt feltételezik, hogy a múltbeli összejátszás nem büntethető. Ez természetesen a valóságban ez csak bizonyos elévülési idő után igaz, sőt

a legtöbb esetben múltbeli jogsértésekről születnek ítéletek. Érdemes összegyűjteni, hogy az elméleti modellek sikeres engedékenységi programok mellett milyen előrejelzéseket tesznek a megfigyelhető iparági, versenyhatósági mutatókban, például az engedékenységi kérelmek számában, a kérelmező és elítélt kartellek élettartamában vagy a piacon megfigyelhető árakban.

Azzal, hogy az engedékenységi programok megváltoztatják az összejátszás ösztönzőit, a fennmaradó kartellek összetétele is megváltozik (például a kevésbé stabil kartellek megszűnnek). Tehát azt várjuk, hogy rövid távon a már működő kartellek igazodnak a megváltozott körülményekhez, és ebből következik egy egyszeri rövid távú hatás. Az engedékenység bevezetésének hosszú távú hatása abból fakad, hogy összességében megváltozik a kartellek összetétele: bizonyos kartellek, amelyek engedékenység nélkül megalakultak volna, a program mellett létre sem jönnek. Az empirikus elemző munka egyik kihívása a rövid és hosszú táv pontos meghatározása, ami a gyakorlatban egyáltalán nem egyértelmű (Zhou [2015]).

Miller [2009] egy nagyon egyszerű dinamikus modellt épített, amelyben a kartellalakulások és -megszünések valószínűsége és a hatóság sikeres nyomozásának a valószínűsége határozza meg a kartellek lelepleződésének időbeni alakulását. Miller az engedékenység bevezetésének hatását a hatóság által felfedezett kartellek számára úgy modellezi, hogy megnézi mi várható, ha a leleplezés valószínűsége exogén módon megnő (az engedékenység nyomozás hatékonyságát növelő, költségét csökkentő hatása) és egyidejűleg a kartellalakulás valószínűsége lecsökken (az engedékenység elrettentő hatása). Tehát ez a modell nélkülözi a korábbi tisztán játékelméleti modellek kifinomultabb feltevéseit, de kézzelfogható, adatokon tesztelhető predikciókkal szolgál: 1. rövid távon emelkedést várunk a felfedezett kartellek számában, 2. hosszú távon azt várjuk, hogy az engedékenység bevezetése előtti szint alá csökken a felfedezett kartellek száma. A szerző modellje nem részletezi, hogy a felfedezett kartellek mekkora része került elő önbevallás útján.

Harrington–Chang [2009] általánosságban modellezi a kartellek alakulását és megszűnését leíró folyamatot, Millerrel [2009] ellentétben úgy, hogy ezek a folyamatok a modellen belül, tehát nem exogén módon határozódnak meg. A cikk egy fejezetben kitér az engedékenységi programok hatására. A szerzők arra a következtetésre jutnak, hogy rövid távon az engedékenység sikerességének jele, ha a felfedezett kartellek között a hosszabb élettartamúak aránya a korábbiakhoz képest nő, mert az engedékenységi programok hatására a kevésbé stabil (várhatóan rövidebb életű) kartellek azonnal megszűnnek, és a jövőben sem alakulnak meg. A szerzők későbbi cikkükben hasonló keretben kifejezetten az engedékenység hatásait vizsgálják, és ezt a várható hatást heterogén iparági hatásokkal magyarázzák (Harrington–Chang [2015]). Eszerint a stabilabb kartellek élettartama még nőhet is az engedékenység program hatására, mert így kevesebb erőforrás jut a hivatalból elrendelt nyomozásra. (Harrington–Wei [2017] általánosságban elemzi, hogy a megfigyelt kartellek élettartama alapján milyen pontossággal tudunk következtetni az egész kartellpopuláció élettartam-eloszlására, és milyen torzításokkal kell számolnunk.)

ENGEDÉKENYSÉGI POLITIKA A GYAKORLATBAN

Az engedékenységi politikával foglalkozó első elméleti cikk ugyan csak 1999-ben jelent meg (*Motta–Polo* [1999]), az engedékenységi politika gyakorlata hosszabb múltra tekint vissza. Elsőként 1978-ban az Egyesült Államokban vezettek be egy, a mainál jóval szűkebb körű engedékenységi programot a versenyjogban, amelyet 1993-ban bővítettek ki. Az Európai Bizottság később – nagyban építve az amerikai példára, – 1996-ban fogadott el közleményt az engedékenységi politika alkalmazásáról. Magyarországon a Gazdasági Versenyhivatal 2003-ban foglalta közleménybe az engedékenység gyakorlatára vonatkozó előírásokat. Ez a fejezet bemutatja az Egyesült Államok és az Európai Unió engedékenységi programjait, majd részletesebben foglalkozik a Magyarországon működő engedékenységi programmal.

Egyesült Államok

Az Egyesült Államokban 1978-ban vezetett be elsőként engedékenységi programot az Egyesült Államok igazságügyi minisztériumának (*Department of Justice, DoJ*) versenyhatósági részlege, amely szerint a kartellüket felfedő résztvevők mentesülnek a büntetőjogi felelősségre vonás alól. 1993-ban jelentős változások történtek az engedékenységre vonatkozó jogszabályokban.¹⁵ Jelentős részben a bűnüldözésben szerzett tapasztalatok alapján vezették be az első rendszerben, hogy szigorú egyedi elbírálás szerint lehetett elnyerni az amnesztiát vagy bírságcsökkentést. Ennek megfelelően a cégek a bejelentés megtételekor, illetve az előtt nem lehettek biztosak benne, hogy mi lesz ügyük kimenetele, így a bejelentésből származó haszon igen bizonytalan volt számukra. Továbbá a régi rendszer az aktuálisnál jóval kisebb mértékű engedményeket biztosított. Az elméleti modellekből kiderül, hogy a magasabb bírságoknak nagyobb az elrettentő erejük. Az 1993-as reform két fő változtatást hozott. Egyrészt az engedékenység megadása automatizmussá vált, másrészt a nyomozási eljárás elindítása után is lehetőség van mentességi kérelemre.

Az új rendszer alapvetően két részből áll.¹⁶ Az első rész azokra a kérelmekre vonatkozik, amelyek azelőtt érkeznek a hatósághoz, hogy annak bármiféle tudomása lenne a kartell létezéséről. A második rész azokat a feltételeket szabja meg, amelyek mellett úgy részesülhet egy kérelmező amnesztiában, hogy az érintett ügyben már elindult a nyomozás, de még nincs elegendő bizonyíték az ügy elindításához. E feltételek alapján automatikus mentességet kap az, aki még a nyomozás előtti fázisban elsőként tesz bejelentést az illegális tevékenységről, amennyiben felhagy a jogsértő

¹⁵ A jelenleg érvényben levő szabályokról itt lehet tájékozódni: <https://www.justice.gov/atr/page/file/926521/download>.

¹⁶ A vonatkozó szabályozás (*Corporate Leniency Policy*) leírása az Egyesült Államok igazságügyi minisztériumának honlapján, a következő linken érhető el: <https://www.justice.gov/atr/leniency-program>.

magatartással, a hatósággal folyamatosan együttműködik, a kárt szenvedőket kárpótolja, és ha nem kényszerített senkit az összejártszásban való részvételre, illetve nem töltött be vezető szerepet a kartellben (Motta [2007] 206. o.). Az amnesztia mentesít mind a versenyjogi bírság, mind a büntetőjogi felelősségre vonás alól. Ez utóbbi elég erős ösztönző, mert az Egyesült Államokban a versenyellenes magatartásért akár tíz év börtönbüntetést is lehet kapni (Spagnolo [2006]). Minden esetben csak egy kedvezményezettje lehet az engedékenységi politikának.

1994-ben újabb kiegészítést tettek az engedékenységgel kapcsolatban. Ekkor vezették be az „egyéni engedékenységi programot”,¹⁷ amelynek keretében magánszemélyek, a vállalatuktól függetlenül nyújthatnak be engedékenységi kérelmet. Ebben az esetben a jogsértésben részt vevő többi tag nem részesül a kérelemből származó haszonból. Ezzel ki lehet aknázni a vállalatokon belüli ösztönzési, illetve megbízó–ügynök-típusú problémákat (Aubert és szerzőtársai [2006], idézi Spagnolo [2006]).

E változtatásokkal egy időben folyamatosan növekedtek a kiszabott bírságok is.¹⁸ A korábban bemutatott közgazdaságtani modellek alapján láthattuk, hogy ez növeli az engedékenységi programok hatékonyságát (Motta–Polo [2003], Spagnolo [2006], Ellis–Wilson [2002]). E tényezők együttes hatására a reformot követő években nagyban nőtt a bejelentések száma. Spratling, helyettes főállamügyész, 1999-es nyilatkozata alapján a rendszer bevezetése után havonta két kérelem érkezett a hatósághoz, míg azelőtt csak évente egy (Spratling [1999] idézi: Motta [2007] 206. o.). Scott Hammond (az Egyesült Államok igazságügyi minisztériuma versenyhatósági részlegének büntetőjogi kérdéseivel foglalkozó csoportjának korábbi igazgatója (*former Director of Criminal Enforcement of the DoJ Antitrust Division*) beszámolója szerint az engedékenységi kérelmek több mint a fele a nyomozás megkezdése előtt érkezik, és a legtöbb összejártszásos eset felfedéséhez az engedékenységi program révén jutottak (Spagnolo [2006]).

Az engedékenységi program hatékony működését gátolja az Egyesült Államokban a „büntető kártérítés” (*treble damage*) intézménye, amely az okozott kár háromszoros megtérítését teszi lehetővé, ugyanis jelentős ellenősztönző hatása van a kartell felfedését illetően, hiszen a kártérítések fizetése alól az engedékenységi kérelem nem mentesít. A 2004-ben bevezetett *Criminal Penalty Enforcement and Reform Act* éppen ezt a hatást mérsékli. Ez a törvény maximálisan az okozott kár nagyságára korlátozza az engedékenységi programban résztvevőktől követelhető kártérítés nagyságát.

A fentiekén túl – mint már említettük – az Egyesült Államokban létezik az úgynevezett *Amnesty Plus* szabályozás, amelynek keretében, ha egy leleplezett kartellvállalat az adott ügyben nem részesülhetett bírságengedményből, de felfed egy újabb összejártszásos esetet, amelyben részt vett, akkor az eredeti ügyben és az újonnan

¹⁷ *Individual Leniency Policy*, <https://www.justice.gov/atr/individual-leniency-policy>.

¹⁸ Az Egyesült Államokban 2004-ig a kiszabott bírság nem haladhatta meg a 10 millió dollárt, 2004 óta azonban ez a maximális érték 100 millió dollár (Chen–Rey [2007]).

felfedett kartell ügyében is bírságengedményben részesülhet. Ez csökkentheti a feljelentés ellen ható ösztönző erőt, ami abból fakad, hogy ha egy vállalat több piacon is jelen van, és az egyik piacon lebukik a kartellezés miatt, akkor a többi piacon is romlik a hírneve, így fogyasztókat veszíthet el (*Motchenkova–van der Laan* [2005], az *Amnesty Plus* elemzéséről ír még *Lefouili–Roux* [2012] és *Marx és szerzőtársai* [2015]).

Európai Unió

Az Európai Unióban 1996-ban vezették be az engedékenységi programot.¹⁹ Kezdetben egy vállalat 75–100 százalékos bírságcsökkentésben részesülhetett, ha még az előtt felfedte a kartellt, hogy a hatóság tudomást szerzett volna a róla, és 50–75 százalékos csökkentést lehetett szerezni, ha a vállalat azelőtt jelentkezett, hogy a hatóság elegendő információt gyűjtött volna a nyomozás elindításához. Mindkét esetben csak akkor járt az engedmény, ha az adott vállalat elsőként fordult a hatósághoz, azonnal abbahagyta a kartellezést, nem ő kezdeményezte a kartell megalapítását, és mindvégig együttműködött a hatósággal. Az eredeti szövegben az is ki van kötve, hogy a kérelmező nem tölthet be „meghatározó szerepet” a kartellben, ami egy kevésbé megfogható kitétel. Továbbá, 10–50 százalékos bírságcsökkentésben részesülhettek azok a kartellvállalatok, amelyek valamely amnesztiához szükséges feltételt nem teljesítették, de az eljárás alatt folyamatos együttműködést tanúsítottak.

Hasonlóan az első amerikai engedékenységi programhoz, a kezdetekben a program nem volt népszerű, 1996 és 2002 között összesen 16 engedékenységi kérelmet nyújtottak be, ebből három eset végződött ténylegesen a bírság elengedésével. *Motta* [2007] szerint a sikertelenség elsősorban két okra vezethető vissza. Az egyik, hogy a döntéseket egyedi elbírálás alapján hozták, így az ítélet bizonytalan volt a benyújtók számára. A másik, hogy csak a nyomozás elindulása előtt benyújtott kérelmekkel lehetett teljes mentességet kapni (207. o.). Az 1996-os EU engedékenységi programról több empirikus elemzés is született, amelyek általában statisztikailag nem tudták igazolni a program sikerére vonatkozó várakozásokat (*Brenner* [2009], *De* [2010]).

2002-ben azonban olyan változtatásokat vezettek be, amelyek után jelentősen nőtt a bejelentők száma (*EB* [2002]). A hatóság döntéshozatala az új rendszerben kevésbé diszkrecionális, a nyomozás elindítása előtt érkező kérelmezők akkor is automatikusan megkapják a feltételes mentességet, ha az Európai Bizottságnak egyáltalán nem volt tudomása még a kartellről, és akkor is, ha már tudott róla, de nem volt elegendő bizonyíték a nyomozás megindításához. Ez azt jelenti, hogy a megadott feltételek teljesítése feljogosít a tényleges mentességre, szemben a korábbi rendszerrel, ahol minden feltétel teljesülése esetén is a hatóság döntésétől függött, hogy 75 és 100 százalék között pontosan mennyi legyen a bírságengedmény

¹⁹ Az erre vonatkozó jogszabályok megtalálhatók a következő honlapon: http://ec.europa.eu/competition/cartels/legislation/leniency_legislation.html.

mértéke. A döntéshez szükséges információ mértéke is csökkent. Az új közlemény értelmében elegendő annyi információt szolgáltatni ilyen esetben, amelynek birtokában a hatóság már képes elindítani az eljárást az érintett kartell ellen. Annak a kérelmezőnek, aki a nyomozás elindulása után elsőként érkezik, továbbra is szigorú információkövetelményeket kell teljesítenie. Azok, akik nem elsőként jelentkeznek a hatóságnál, de jelentős hozzáadott értéket képviselő bizonyítékkal szolgálnak, jelentkezési sorrendben 30–50 százalék, 20–30 százalék és 20 százaléknál kisebb mértékű bírságcsökkentést kaphatnak.

Az új közlemény pontosította, hogy a kartellben betöltött szerep alapján azok kartelltagok vannak kizárva a teljes mentességből, amelyek másokat próbáltak meggyőzni a kartellezésről, és ezáltal megszüntette, hogy egy kérelmező vállalatot esetleg „meghatározó tagnak” minősítsenek, és ezért nem részesülhet engedményben (Spagnolo [2006]). Zhou [2015] eredményei megerősítik, hogy a 2002-es reform jó irányba mozdította az engedékenységi programot.

A ma is érvényben lévő szabályozás 2006-tól érvényes (EB [2006]). A korábbi verziókhoz képest a fő különbség az, hogy pontosabban van kifejtve, milyen bizonyítékok elegendők a bírságcsökkentés vagy -mentesség eléréséhez, és pontosan mit kell érteni a hatósággal való együttműködésen. A fent ismertetett részletekben nem történt komoly változás.

Az engedékenység első tíz évében a kiszabott bírságok növekedtek, ami már önmagában hatékonyabbá tette az engedékenységi programot. Ezt a hatást az elméleti modellek is jelezték (Motta–Polo [2003], Spagnolo [2006], Chen–Rey [2007], Ellis–Wilson [2002], Harrington–Chang [2015]). A Bizottság 1998-ban, majd frissítve 2006-ban kiadott egy útmutatót arról,²⁰ hogy pontosan hogyan határozzák meg a bírságokat, ezzel segítve, hogy a potenciális jelentkezők jobban megbecsülhessék, hogy mekkora engedményekre számíthatnak. 1998 előtt a bírságok az érintett iparág bevételeinek 2–4 százaléka körül mozogtak, a 2006-os útmutató óta pedig 15–25 százalék körül (Wils [2016]).

2008 óta lehetőség van a tagoknak vitarendezési eljárásban részt venni további 10 százalék bírságengedményért cserébe. Ilyenkor a kartelltagok elismerik a felelősségüket, és így nem kell a hagyományos nyomozási procedúrán végigmenni, ezzel tehát a hatóság és az elítélt kartelltagok időt tudnak megtakarítani (Laina–Laurinen [2013]).

A Bizottság 2014-ben fogalmazott meg egy irányelvet, amelyben a kártérítési keresetek egyes szabályairól van szó. Ebben a Bizottság egyrészt kimondja, hogy minden „versenyjogi jogsértés következtében kárt szenvedett természetes vagy jogi személynek lehetősége legyen e kár teljes körű megtérítését követelni és teljes körű kártérítést kapni” (EU [2014] 3. cikk 1. bekezdés). Ebben az irányelvben az engedékenységgel kapcsolatban is szerepel néhány kitétel. Egyrészt, némileg (de nem teljesen) csökkentve van, hogy egy bírságelengedésben részesülő kartellezőnek mekkora bírságot kell fizetnie. Másrészt, az irányelv kiköti, hogy az engedékenység útján elin-

²⁰ Bírságolási útmutató: <http://ec.europa.eu/competition/antitrust/legislation/legislation.html>.

duló nyomozásból nem lehet a kártérítési keresetek felperesei részére bizonyítékot átadni.²¹ E mögött az feltételezés húzódik meg, hogy ha az átadott bizonyító erejű információkat megkapnák a kártérítési perek felperesei, ez növelheti az önfelfedésből fakadó költségeket, hiszen így potenciálisan magasabb kártérítést kellene fizetnie a kartellezőknek, ami végső soron rontaná az engedékenységi kérelem vonzerejét. *Buccirossi és szerzőtársai* [2015] az *EU* [2014] irányelvben foglalt szabályokat nem tartja optimálisnak, sőt inkább károsnak – mind az elrettentés csökkentése, mind a károsultak jogainak sérülése miatt (a szerzők által javasolt optimális szabályokról lásd a *Költségek és hasznok a bírságcsökkentésen túl* című alfejezetet).

A nemzetközi kartellügyekben sok esetben problémát okozhattak a tagállamok által eltérően szabályozott engedékenységi programok. Az egyik tagállamban benyújtott kérelem például nem mentesíti a kérelmezőt a bírságok alól egy másik tagállamban. Az európai uniós versenyhatóságok összehangolt működésének elősegítésére az Európai Versenyhálózat (*European Competition Network, ECN*) 2006-ban kidolgozott egy engedékenységi modell programot, amit 2012-ben frissített.²² A tagállamok versenyhatóságai vállalták, hogy a saját engedékenységi programjukat felülvizsgálják, és esetleg átalakítják az uniós ajánlások figyelembevételével.²³

Az EU engedékenységi programja az elmúlt húsz évben fontos versenyhatósági eszközzé vált. Jelentős ugrást látunk az összes felfedett kartell számában: 1986–2000 során összesen 27 kartellbírságolás volt, míg a következő 15 év során 87 (*Wils* [2016]). Az is látványos, hogy az összes kartellügyből egyre nagyobb az engedékenységet alkalmazó ügyek aránya. Az utóbbi időben kutatók és versenypolitikai szakemberek is attól tartanak, hogy az Európai Unióban annyira az engedékenység felé tolódott a hangsúly, hogy ez már hiteltelenné teheti a Bizottság hivatalból elrendelt (*ex officio*) nyomozásának sikerességét (*Harrington–Chang* [2015], *Wils* [2016], *Kopácsi* [2017]).

Magyarország

Magyarországon 2003 óta létezik engedékenységi politika a kartelekkel szemben.²⁴ Eredetileg az erre vonatkozó szabályokat a Gazdasági Versenyhivatal (a továbbiakban: GVH) 3/2003. számú közleménye fogalmazta meg. E szerint teljes engedékeny-

²¹ 2014/104/EU irányelv 6. cikkének 6. bekezdése és 7. cikkének 1. bekezdés és a 773/2004 számú rendelet (2004. április 7.) a Bizottság által az EK-Szerződés 81. és 82. cikke alapján folytatott eljárásokról 16.a cikkének 2. bekezdése, kiegészítve a 2015/1348 rendelettel (2015. augusztus 3.)

²² E program részletei itt érhetők el: ECN Model Leniency Programme. http://ec.europa.eu/competition/ecn/mlp_revised_2012_en.pdf.

²³ Forrás: személyes interjú Szántó Tiborral, a Versenytanács tagjával, 2011. március 21.

²⁴ Ennek a résznek a megírásához a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény (https://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99600057.TV) engedékenységre vonatkozó részeit, továbbá a Gazdasági Versenyhivatal honlapján található tájékoztatókat és közleményeket (http://www.gvh.hu/szakmai_felhasznaloknak/engedekenységi_politika) használtuk fel.

séget nyerhetett egy vállalat egyrészt, ha a vizsgálat megindítása előtt olyan információt nyújtott, amelynek segítségével egy kartellügyben elindítható a nyomozás; másrészt abban az esetben, ha már elindult a hatósági vizsgálat, és a vállalat kellő mennyiségű és tartalmú olyan információt nyújtott a jogsértés bizonyításához, amely korábban nem állt a versenyhatóság rendelkezésére.

Mindkét esetben csak az elsőként érkező bejelentőnek engedték el a bírságot teljes egészében. Ha a vállalat nem teljesítette a teljes bírság elengedésének valamely feltételét, viszont jelentős információval, bizonyítékkal segítette elő a nyomozást, akkor a hatóság automatikusan átminősítette a kérelmet bírságcsökkenési kérelemmé. Ilyenkor az első jelentkező 30–50 százalékos, a második 20–30 százalékos, a később érkező 20 százaléknál kevesebb engedményt kaphatott a bírságból – természetesen annak függvényében, hogy mennyire volt hasznos a szolgáltatott információ.

Az eredeti változatot a 1/2006. számú és a 2/2009. számú GVH-közlemények módosították, s a szabályozás kiegészült a következő feltételekkel. Az érintettek a GVH által megszabott időpontig szüntessék meg a jogsértő magatartásukat, kivéve, ha a hatóság úgy ítéli meg, hogy a sikeres nyomozáshoz szükséges, hogy a kérelmező egy ideig még részt vegyen az összejátszásban. Ezen kívül a vállalatnak folyamatosan és jóhiszeműen együtt kell működnie a GVH-val. Az összes rendelkezésre álló bizonyítékot a hatóság rendelkezésére kell bocsátania, és azonnal reagálnia kell az információkérésekre. Továbbá nem részesülhet a bírság elengedésében vagy mérséklésében az a vállalat, amelyről bebizonyosodik, hogy más szereplőket versenyellenes viselkedésre kényszerített („felbújtó”).

2009 júniusától az engedékenységi politika törvényi szabályozás alá került. Az erre vonatkozó részleteket a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény (a továbbiakban: Tptv.) 78/A. és 78/B. paragrafusa tartalmazza. A törvénybe iktatás nagyon fontos lépés volt a jogbiztonság és az átláthatóság növelése miatt. Ettől kezdve a felbújtók nincsenek kizárva a bírságcsökkenés lehetőségéből. A törvénybe ekkor az is bekerült, hogy a hatósággal való együttműködés kizáró okot jelent esetleges büntetőeljárásoknál, valamint az, hogy az engedékenységekben részesülő vállalatok kártérítés esetén nem tartoznak egyetemleges felelősséggel, tehát addig nem kell megtéríteniük az összejátszással okozott kárt, amíg van olyan másik résztvevő, amely meg tudja téríteni ezeket a károkat.

Buccirosi és szerzőtársai [2015] műhelytanulmánya a magyar szabályozást veti össze az Európai Unió és az Egyesült Államok kártérítésre és engedékenységre vonatkozó szabályaival. Elméleti modelljük alapján a szerzők közel optimálisnak értékelik a kártérítésre vonatkozó magyar szabályokat. A kártérítési felelősségre vonatkozó szabályokat azonban 2016 folyamán az Európai Bizottság irányelvéhez (EU [2014]) igazítva módosították:²⁵ az engedékenység útján az összejátszást felfedő tag „kizárólag a saját közvetlen és közvetett vevőinek vagy beszállítóinak okozott kár megté-

²⁵ Részleteket lásd az Engedékenységi politika a gyakorlatban című fejezet Európai Unió című alfejezetében.

rítéséért felel egyetemlegesen” (Tptv. 88/I. paragrafus; információk feltárása: 88/N. paragrafus). Az új szabályozás tehát ad ugyan valamennyi engedményt a kártérítés összegéből az engedékenységekben részesülők számára, de szó sincs arról, hogy semmit se kelljen fizetni.

Ezek mellett – az EU-harmonizáció jegyében az Európai Unió Engedékenységi Modell Programjának figyelembevételével – 2009-ben több minden változott az engedékenységi programban. Ezek javították az engedékenységet folytató vállalkozások helyzetét, aminek hatására a jogsértők számára vonzóbb lehet a hatóságnál való feljelentés lehetősége, következésképpen hatékonyabbá válhat a rendszert. Az új törvény részletesebben kifejti, hogy pontosan milyen információk, bizonyítékok szolgáltatása mellett lehet a bírság elengedésére számítani. Ezzel a rendszer kiszámíthatóbbá vált.

Lehetővé vált a nem végleges kérelem (marker kérelem) és az előzetes kérelem benyújtása is. A marker kérelmet már akkor be lehet adni, amikor a vállalatnak még nem áll rendelkezésére elegendő bizonyíték az engedékenységi kérelemhez, azonban szándékában áll annak benyújtása. Ezzel a beérkező kérelmek sorrendjének felállításánál a marker kérelmet benyújtó elsőbbséget élvez. Akkor van lehetőség előzetes kérelemre, ha az ügyben való eljárásra az Európai Bizottság a „különösen alkalmas” szerv, tehát ha az ügyben több tagállam is érintett. Ilyenkor a bejelentőnek célszerű a tagállami hatósághoz is benyújtania előzetes kérelmét, hogy biztosítsa elsőbbségét abban az esetben, ha valamilyen oknál fogva mégsem a Bizottság folytatja az eljárást. Összességében tehát több olyan változás is történt, amitől az engedékenységi program elrettentő hatásának erősödése várható.

Az engedékenységi kérelem benyújtásakor a végleges benyújtás előtt, a kérelmezőnek lehetősége van anonim módon is beadni a kérelmet. Ennek jelentősége abban rejlik, hogy így a kérelmező a jogsértés konkrét résztvevőinek és adatainak feltárása nélkül a bizonyítékok leírásával tájékozódhat arról, hogy a hatóság hogyan ítéli meg a benyújtott kérelmet. Ez a lehetőség nagyban segíti a kérelmező kartelltagokat abban, hogy felmérjék a feljelentéssel járó hasznokat és károkat. Az engedékenységgel elérhető bírságcsoökkentésben való bizonyosság növeli a program hatékonyságát. 2015 novemberében figyelemfelkeltő kampánnyal kiegészülve, a GVH elindította az felhasználóknak szánt engedékenységgel kapcsolatos „Kartell Chat” elnevezésű oldalát, ahol anonim módon lehet érdeklődni a potenciális engedmények felől.²⁶

A Tptv.78. paragrafusának 1. bekezdése alapján a maximálisan kiszabható bírság az érintett vállalkozás a jogsértés megállapítását megelőző üzleti évben elért nettó árbevételének tíz százaléka lehet. A Tptv. 78. paragrafusának 3. bekezdésében a bírságcsoökkentés mértékének megállapításakor figyelembe vett szempontokat olvashatjuk. Ezek között többnyire a jogsértés súlyára vonatkozó szempontokat találunk, de szerepel a jogsértés időtartama és a „törvénybe ütköző magatartás ismételt tanúsítása” is mint súlyosító tényező. Ennek gyakorlati alkalmazására jó példa a GVH egyik 2006-

²⁶ A GVH oldalán megjelent hír http://gvh.hu/sajtoszoba/sajtokozlomenyek/2015-os_sajtokozlomenyek/engedekenységi_politika_a_kartellek_felderitesere.html.

ban az engedékenységi politika segítségével lezárt ügye (Vj-130/2006. számú ügy).²⁷ A GVH 2006-ban egy négy éve működő útépitési kartellre szabott ki bírságot. Az ügyben érintett Strabag Zrt.-t, illetve a Colas-csoporthoz tartozó Egüt Zrt.-t 2006-ig már négy alkalommal is elítélték hatósági bizonyítékok alapján, így kiemelkedően magas (1,7 és 1,2 milliárd forintos) bírságokat kellett fizetniük, aminek a hatóság reményei szerint kellően elrettentő ereje lett volna a további jogsértésekkel szemben. Azonban a 2007-ben indított vasútépítéskartell-ügyben (Vj-174/2007),²⁸ szintén egy a Strabag csoporthoz tartozó kartelltag vett részt (Szentesi Kft.), ami súlyosító tényező volt a bírság megállapításánál (a rájuk kiszabott bírság 3,4 milliárd volt).

Magyarországon a versenykorlátozó megállapodásoknak két megkülönböztetett esetében lehet a felek büntetőjogi felelősségét megállapítani: a közbeszerzéses és koncessziós pályázatok esetében. Ezekért a jogsértésekért öt évig terjedő szabadságvesztés adható.²⁹ Ha egy bűnbánó szereplő a Versenyhatóságnál amnesztiában részesül, akkor a büntetőjogi felelőssége alól is mentesül. Fontos azonban megjegyezni, hogy a versenyjogi tényállás meghatározásakor vállalatok felelősségre vonása történik, míg a Btk. az ezekért felelős, döntéshozó magánszemélyeket bünteti. Ahogy korábban említettük, az Egyesült Államokban a versenykorlátozó megállapodások összes formája büntetőjogi jogsértés.

A kartellekkel szemben folytatott küzdelem újabb együttműködést segítő eszköze a 2010. április 1-jétől hatályba lépő *informátori díj*. A hatóságnak információt, bizonyítékot szolgáltató személy maximum a bírság egy százalékának megfelelő, de legfeljebb 50 millió forintos díjazásban részesülhet. Informátori díjat nem kaphat azon vállalkozás tagja, amely engedékenységi kérelmet nyújtott be, de a kartellezésben való részvétel nem kizáró ok a díjazásnál. Fontos továbbá, hogy a díjban nemcsak kartellben részt vevő személyek részesülhetnek, hanem bárki, aki eleget tesz az információszolgáltatásra irányuló követelményeknek, például az érintett vállalatok korábbi vezetői vagy magában a kartellezésben nem részt vevő, de bizonyítékok birtokában levő alkalmazottak. Az információszolgáltatásra azonban elég szigorúak a megkötések, a nyomozás sikerességéhez nélkülözhetetlen bizonyítékkal kell szolgálni, és a díj csak a kartellek kitüntetett legsúlyosabb eseteiben jár, a kőkemény kartellek (*hardcore*) esetében.³⁰

A Tptv. 36. paragrafusának 6. bekezdése szerint a Gazdasági Versenyhivatal közleményt adhat ki jogalkalmazói gyakorlatáról, amelyekből kiderül, hogy a hivatal pontosan hogyan értelmezi a törvényi kereteket, az elmúlt időszak tapasztalatai

²⁷ Lásd az ügyben született hatósági döntést: http://www.gvh.hu/gvh/alpha?do=2&pg=11&st=1&m5_doc=6011 és az ügyről szóló tájékoztatót: http://www.gvh.hu/gvh/alpha?do=2&pg=11&st=1&m5_doc=5658.

²⁸ Lásd az ügyben született hatósági döntést http://www.gvh.hu/gvh/alpha?do=2&pg=11&st=1&m5_doc=6544.

²⁹ Az erre vonatkozó törvény: 2012. évi C. törvény, a Btk. 420 paragrafusa, lásd az erről szóló tájékoztatót: http://www.gvh.hu/data/cms1029235/Eng_tajekoztato_Btk_140805.pdf.

³⁰ Lásd a GVH honlapján az informátori díjról szóló tájékoztatót http://www.gvh.hu/fogyasztoknak/informatori_dij.

alapján mire lehet számítani. Az engedékenységi programok esetében különösen fontos, hogy a vállalatok számára egyértelműek legyenek a kérelem kedvező elbírálásának feltételei. A 2/2016. számú, legfrissebb közleményben – amelyet az 5/2017. és a 14/2017. közlemények módosításaival közöl a GVH – nincsenek alapvető változtatások a korábbi változathoz képest, de a közlemény néhány fontos részletre felhívja az érdeklődők figyelmét. Kiemeli, hogy engedékenyséért csak abban az esetben lehet folyamodni, ha versenytársak közötti, árrögzítésre irányuló összejátszásról van szó, tehát az összejátszásnak mindig kell tartalmaznia horizontális kapcsolatot. Ezzel együtt előfordulhat olyan eset is, amikor a horizontális mellett vertikális kapcsolatok is vannak a kartellben, például, ha egy termelési vagy értékesítési lánc különböző szintjein levő szereplők is részt vesznek. Kitérnek a csillagpontos (*hub and spoke*) típusú kartellek esetére is. Ilyenkor egymással versenyző szereplők (*spoke*-ok) egy vertikálisan felettük elhelyezkedő *hub* közvetítésével kapnak olyan információt, ami az összejátszás alapjául szolgál. Ilyenkor mindkét típusú szereplő nyújthat be kérelmet. A közlemény azt is tisztázza, hogy egymástól független vállalatok nem nyújthatnak be együtt kérelmet a bírság mellőzésére vagy csökkentésére.

Magyarországon az engedékenységi politika bevezetése óta 2015 júliusáig összesen 35 kérelem érkezett.³¹ Pusztán a bejelentések számának alapján nehéz megítélni, hogy a program sikeresnek mondható-e, vagy sem. Sok egyéb tényezőt is figyelembe kell venni (például az adott piac méretét, a más módszerekkel lebuktatott kartellek számát). Annyi bizonyos, hogy a többi országban, ahol ilyen programot vezettek be, csak néhány év elteltével váltak gyakorivá a feljelentések, ekkor azonban – az Egyesült Államokban és az Európai Unióban is – elterjedtek a hatóság általi felfedezés előtti bejelentések, ami Magyarországon még nemigen tapasztalható.

A magyarországi program értékelése kapcsán megoszlanak a vélemények. Anekdotikusan egy kulcsfontosságú motívum abban, hogy eddig kevés ilyen ügy volt az, hogy a vállalatvezetők nem érzik át a kartellezés kockázatosságát, és a tulajdonosokkal szemben mutatott felelősségérzet sem tartja őket vissza az effajta szabálysértéstől. Ehhez hozzájárulhat az is, hogy a köztudatban sokak szerint a kartellezés nem megbélyegezett. Talán az is szerepet játszat az engedékenység viszonylag ritka használatában, hogy Magyarország kicsi piac, kevés szereplővel, és ha egy engedékenységi ügyben megromlik a felek közötti viszony, annak sok tovagyűrűző negatív hatása lehet a felek közötti egyéb megállapodásokra. Továbbá elképzelhető, hogy a résztvevőket egyfajta „betyárbecsület” is összeköti.

Némiképpen alátámasztják ezeket a magyarázatokat a GVH megbízásából a TNS Hoffmann készített kampányfelmérést,³² amelyben a GVH 2015–2016 során futó

³¹ Forrás: http://arsboni.blog.hu/2015/07/27/a_kartellek_feltarasa_az_engedekenységi_politika_tukreben.

³² 1. hullám: http://www.gvh.hu/data/cms1034794/Engedekenység_tanulmány_1_160909.pdf?query=kamp; 2. hullám: http://www.gvh.hu/data/cms1034795/Engedekenység_%20tanulmány_2_160909.pdf?query=kamp%C3%A1nyhat%C3%A9konys%C3%A1g.

kartellezésről és az engedékenységről szóló kampányának hatását mérik a kampány előtti és utáni (első és második hullám) felvett vállalatvezetőknek szóló kérdéssor értékelésével. Az engedékenységi politika ismertsége a két felmérés között nem javult, inkább romlott: a megkérdezett vállalkozásvezetők 27 százaléka hallott már az engedékenységi programról a kampány előtt, a későbbi felmérés szerint azonban csak 22 százalék. A cégvezetőktől azt is megkérdezték, hogy mit gondolnak, hányan jelentenék, ha kartellgyanus helyzetet észlelnének: mindkét hullámban a megkérdezettek 43 százaléka gondolta úgy, hogy senki sem jelentene ilyen esetben. A válaszadók legnagyobb gátló tényezőként azt jelölték meg, hogy túl bizonytalan egy engedékenységi eljárás kimenete.

Összességében, a magyarországi engedékenységi program rendelkezik azokkal a sajátosságokkal, amelyek jelen tudásunk szerint nagy valószínűséggel biztosítják a program hatékony működését, nagyrészt az európai jogharmonizációnak köszönhetően.³³

ÖSSZEFOGLALÁS

A versenyhatóságok elsődleges célja a piaci verseny fenntartása, ezen belül kiemelt szerepe van a kartellek felszámolásának, aminek egyik nagyon fontos eszköze az engedékenységi politika. Az Egyesült Államokban 1978-ben kezdődött meg ennek egyszerű alkalmazása, de itt is és Európában is csak az elmúlt két évtizedben tapasztalható jelentős növekedés az engedékenység által elítélt kartellek számában.

Ebben a kérdéskörben az elméleti irodalom alig húszéves múltra tekint vissza, az első e tárgyú cikket 1999-ben írták (*Motta–Polo* [1999]). Tehát a jogszabályokban történt módosítások után tapasztalt változásokat az elméleti eredmények némi késéssel igazolták. Szintén néhány éves csúszással jelentek meg az első empirikus munkák. Az összefoglalóban bemutatott cikkekből kiderül, hogy az engedékenységi programok bizonyos feltételek mellett növelik a leleplezések hatékonyságát, viszont nem kívánatos hatásaik is vannak.

A tapasztalat és az engedékenységi politika közgazdaságtani elmélete is alátámasztja, hogy egy ilyen program hatékonyságát nagyban növeli, ha a lehető legmagasabbak a bírságok, ha a bírságengedményben csak az első feljelentő részesülhet – viszont a mentesség ez esetben automatikusan jár –, illetve ha lehetőség van a kartell felfedezése utáni nyomozati időszakban is kérelmet benyújtani. Az Egyesült Államokban és az Európai Unióban feltételezhetően a felsorolt kérdésekben történt változtatások hatására ugrott meg igazán az engedékenységi kérelmek száma. Kedvező hatása van továbbá az egyéni engedékenységi vagy díjazási rendszereknek is, mivel a kartellezés költségeit növelve, az összejátszás megszüntetésére ösztönöznek, „egyéni engedékenységi program” működik 1994 óta az Egyesült Államokban.

³³ Lásd Európai Versenyhálózat (*European Competition Network, ECN*) <http://ec.europa.eu/competition/ecn/documents.html>.

A programok hátrányai közé sorolható ugyanakkor, hogy ellenősztönző, kartellezésre buzdító hatásuk is lehet, azáltal, hogy csökkentik a kartellezés várható költségeit, a kartellezők megtorló stratégiájába beépülve pedig akár stabilizálhatnak is egyes kartelleket. Újabban akadémiai és versenypolitikai szakmai körökben is felhívják a figyelmet arra, hogy veszélyes lehet, ha a kartellek leleplezéséhez túl nagy mértékben alapoznak az engedékenységi kérelmekre, mert így hiteltelenné válhat a hatóság, hogy nem képes leleplezni saját maga a kartelleket, ami ronthat a kartellek elleni fellépésen (*Harrington–Chang* [2015], *Wils* [2016]).

Magyarországon 2003 – törvénybe iktatva 2009 – óta működik engedékenységi program, 2010-ben pedig bevezették az informátori díjazást. E rendszerről is elmondható, hogy rendelkezik az általunk vázolt hatékonyan működő engedékenységi program legfontosabb vonásaival, ami nagyrészt annak is köszönhető, hogy vállaltuk az Európai Versenyhálózat modell engedékenységi programjának átvételét.

IRODALOM

- AUBERT, C.–REY, P.–KOVACIC, W. E. [2006]: The impact of leniency and whistleblowing programs on cartels. *International Journal of Industrial Organization*, Vol. 24. No. 6. 1241–1266. o.
- BLATTER, M.–EMONS, W.–STICHER, S. [2007]: Optimal Leniency Programs When Firms Have Cumulative and Asymmetric Evidence. *Review of Industrial Organization*, 1–25. o. <https://doi.org/10.1007/s11151-017-9586-8>.
- BOS, I.–WANDSCHNEIDER, F. [2011]: Cartel Ringleaders and the Corporate Leniency Program. *SSRN Electronic Journal*. ESRC Centre for Competition Policy Working Paper, No. 11–13. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1910000>.
- BOS, I.–WANDSCHNEIDER, F. [2013]: A note on cartel ringleaders and the corporate leniency programme. *Applied Economics Letters*, Vol. 20. No. 11. 1100–1103. o. <https://doi.org/10.1080/13504851.2013.788777>.
- BRENNER, S. [2009]: An empirical study of the European corporate leniency program. *International Journal of Industrial Organization*, Vol. 27. No. 6. 639–645. o. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ijindorg.2009.02.007>.
- BUCCIROSSI, P.–MARVÃO, C.–SPAGNOLO, G. [2015]: Leniency and Damages. Stockholm Institute of Transition Economics. Working Paper, No. 32. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2566774>.
- BUCCIROSSI, P.–SPAGNOLO, G. [2006]: Leniency policies and illegal transactions. *Journal of Public Economics*, Vol. 90. No. 6–7. 1281–1297. o. <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2005.09.008>.
- CHEN, Z.–GHOSH, S.–ROSS, T. W. [2015]: Denying leniency to cartel instigators: Costs and benefits. *International Journal of Industrial Organization*, Vol. 41. 19–29. o. <http://dx.doi.org/10.1016/J.IJINDORG.2015.04.003>.
- CHEN, Z.–REY, P. [2007]: On the design of leniency programs. IDEI Working Papers, No. 452. Institut d'Economie Industrielle (IDEI), Toulouse.

- CHEN, Z.–REY, P. [2013]: On the Design of Leniency Programs. *The Journal of Law and Economics*, Vol. 56. No. 4. 917–957. o. <https://doi.org/doi/10.1086/674011>.
- CHOI, J. P.–GERLACH, H. [2012]: Global cartels, leniency programs and international antitrust cooperation. *International Journal of Industrial Organization*, Vol. 30. No. 6. 528–540. <https://doi.org/10.1016/j.ijindorg.2012.05.005>.
- DAVIES, S.–DE, O. [2013]: Ringleaders in Larger Number Asymmetric Cartels. *The Economic Journal*, Vol. 123. No. 572. F524–F544. o. <https://doi.org/10.1111/ecoj.12062>.
- DE, O. [2010]: Analysis of Cartel Duration. Evidence from EC Prosecuted Cartels. *International Journal of the Economics of Business*, Vol. 17. No. 1. 33–65. o. <https://doi.org/10.1080/13571510903516946>.
- EB [2002]: A Bizottság közleménye a kartellügyek esetében a bírságok alóli mentességről és a bírságok csökkentéséről. Hivatalos Lap, 2002/C 45/03. február 19. [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:52002XC0219\(02\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:52002XC0219(02)).
- EB [2006]: Bizottsági közlemény a kartellügyek esetében a bírságok alóli mentességről és a bírságok csökkentéséről. Hivatalos Lap, 2006/C 298/11. december 8. [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52006XC1208\(04\)&from=HU](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52006XC1208(04)&from=HU).
- ELLIS, C.–WILSON, W. [2002]: Cartels, price-fixing, and corporate leniency policy. What doesn't kill us makes us stronger. Kézirat, University of Oregon, https://editorialexpress.com/cgi-bin/conference/download.cgi?db_name=IIOC2008&paper_id=339.
- EU [2014]: Az Európai Parlament és a Tanács 2014/104/EU irányelve a tagállamok és az Európai Unió versenyjogi rendelkezéseinek megsértésén alapuló, nemzeti jog szerinti kártérítési keresetekre irányadó egyes szabályokról. C 298/17. november 26. HL, L 349/1. http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2014.349.01.0001.01.HUN.
- FEES, E.–WALZL, M. [2005]: Quid-pro-quo or winner-takes-it-all? An analysis of corporate leniency programs and lessons to learn for eu and us policies. METEOR – Maastricht University School of Business and Economics, Maastricht, METEOR Research Memorandum, No. 059.
- FEES, E.–WALZL, M. [2010]: Evidence Dependence of Fine Reductions in Corporate Leniency Programs. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, Vol. 166. No. 4. 573–590. o. <https://doi.org/10.1628/093245610793524910>.
- FESTERLING, P. [2005]: Cartel prosecution and leniency programs: Corporate versus individual leniency. School of Economics and Management, University of Aarhus, Economics Working Papers, No. 20.
- GÄRTNER, D. L. [2013]: Corporate Leniency in a Dynamic World. The Preemptive Push of an Uncertain Future. SSRN Electronic Journal, <https://doi.org/10.2139/ssrn.2340973>.
- GHEBRIHIWET, N.–MOTCHENKOVA, E. [2010]: Leniency Programs in the Presence of Judicial Errors. TILEC Discussion Paper No. 2010-030. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1666111>.
- HARRINGTON JR., J. E. [2005]: Optimal corporate leniency programs. The Johns Hopkins University, Department of Economics, Economics Working Paper Archive, No. 527.
- HARRINGTON, J. E. [2008]: Optimal Corporate Leniency Programs. *The Journal of Industrial Economics*, Vol. 56. No. 2. 215–246. o. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6451.2008.00339.x>.
- HARRINGTON, J. E. [2013]: Corporate Leniency Programs when Firms have Private Information: The Push of Prosecution and the Pull of Pre-emption. *Journal of Industrial Economics*, Vol. 61. No. 1. 1–27. o. <https://doi.org/10.1111/joie.12014>.
- HARRINGTON, J. E.–CHANG, M.-H. [2009]: Modeling the Birth and Death of Cartels with an Application to Evaluating Competition Policy. *Journal of the European Economic Association*, Vol. 7. No. 6. 1400–1435. o. <https://doi.org/10.1162/JEEA.2009.7.6.1400>.

- HARRINGTON, J. E.–CHANG, M.-H. [2015]: When can we expect a corporate leniency program to result in fewer cartels? *The Journal of Law and Economics*, Vol. 58. No. 2. 417–449. o. <https://doi.org/10.1086/684041>.
- HARRINGTON, J. E.–WEI, Y. [2017]: What Can the Duration of Discovered Cartels Tell Us About the Duration of All Cartels? *The Economic Journal*, Vol. 127. No. 604. 1977–2005. o. <https://doi.org/10.1111/ecoj.12359>.
- HARSANYI, J. C.–SELTEN, R. [1988]: *A general theory of equilibrium selection in games*. The MIT Press, Cambridge.
- HERRE, J.–MIMRA, W.–RASCH, A. [2012]: Excluding Ringleaders from Leniency Programs. *SSRN Electronic Journal*, <https://doi.org/10.2139/ssrn.1342549>.
- HIRSHLEIFER, J.–GLAZER, A.–HIRSCHLEIFER, D. [2009]: *Mikroökonómia. Árelmélet és alkalmazásai – döntések, piacok és információk*. Osiris, Budapest.
- HOUBA, H.–MOTCHENKOVA, E.–WEN, Q. [2013]: Antitrust Enforcement and Marginal Deterrence. *SSRN Electronic Journal*, <https://doi.org/10.2139/ssrn.2343053>.
- INNES, R. [1999]: Remediation and self-reporting in optimal law enforcement. *Journal of Public Economics*, Vol. 72. No. 3. 379–393. o. [https://doi.org/10.1016/s0047-2727\(98\)00101-7](https://doi.org/10.1016/s0047-2727(98)00101-7).
- KAPLOW, L.–SHAVELL, S. [1994]: Optimal law enforcement with self-reporting of behaviour. *NBER Working Papers*, No. 3822.
- KOBAYASHI, B. H. [1992]: Deterrence with multiple defendants. An explanation for “unfair” plea bargains. *RAND Journal of Economics*, Vol. 23. No. 4. 507–517. o. <https://doi.org/10.2307/2555902>.
- KOFMAN, F.–LAWARREE, J. [1996]: A prisoner’s dilemma model of collusion deterrence. *Journal of Public Economics*, Vol. 59. No. 1. 117–136. o. [https://doi.org/10.1016/0047-2727\(94\)01483-3](https://doi.org/10.1016/0047-2727(94)01483-3).
- KOPÁCSI ISTVÁN [2017]: Engedékenység és ex officio eljárások egymásra hatása. *Verseny-tükör*, 13. évf. 1. sz. 22–31. o.
- LAINA, F.–LAURINEN, E. [2013]: The EU Cartel Settlement Procedure: Current Status and Challenges. *Journal of European Competition Law & Practice*, http://ec.europa.eu/competition/cartels/legislation/cartels_settlements/settlement_procedure_en.pdf
- LANDES, W. M. [1971]: An economic analysis of the courts. *Journal of Law & Economics*, Vol. 14. No. 1. 61–107. o.
- LEFOUILL, Y.–ROUX, C. [2012]: Leniency programs for multimarket firms: The effect of Amnesty Plus on cartel formation. *International Journal of Industrial Organization*, Vol. 30. No. 6. 624–640. o. <https://doi.org/10.1016/J.IJINDORG.2012.04.004>.
- MALIK, A. S. [1993]: Self-reporting and the design of policies for regulating stochastic pollution. *Journal of Environmental Economics and Management*, Vol. 24. No. 3. 241–257. o.
- MARTYNISZYN, M. [2015]: Leniency (amnesty) plus: a building block or a Trojan Horse? *Journal of Antitrust Enforcement*, Vol. 3. No. 2. 391–407. o. <https://doi.org/10.1093/jaenfo/jnv005>.
- MARVÃO, C. [2014]: Heterogeneous Penalties and Private Information. *Konkurrensverket Working Paper 1. sz.* http://www.konkurrensverket.se/globalassets/publikationer/workingpaper/working_paper_2014-1.pdf.
- MARX, L. M.–MEZZETTI, C.–MARSHALL, R. C. [2015]: Antitrust Leniency with Multiproduct Colluders. *American Economic Journal: Microeconomics*, Vol. 7. No. 3. 205–240. o. <https://doi.org/10.1257/mic.20140054>.
- MILLER, N. H. [2009]: Strategic Leniency and Cartel Enforcement (). *American Economic Association*. Vol. 99. No. 3. 750–768. o. <https://doi.org/10.1257/aer.99.3.750>.

- MOTCHENKOVA, E.–VAN DER LAAN, R. [2005]: Strictness of leniency programs and cartels of asymmetric firms. Tilburg University, Center for Economic Research, Discussion Paper No. 74.
- MOTCHENKOVA, E.–VAN DER LAAN, R. [2011]: Strictness of leniency programs and asymmetric punishment effect. *International Review of Economics*, Vol. 58. No. 4. 401–431. o. <https://doi.org/10.1007/s12232-011-0131-z>.
- MOTTA, M. [2007]: Versenypolitika. Elmélet és gyakorlat. Gazdasági Versenyhivatal Versenykultúra Központ, Budapest.
- MOTTA, M.–POLO, M. [1999]: Leniency programs and cartel prosecution. European University Institute, Economics Working Papers, No. 23.
- MOTTA, M.–POLO, M. [2003]: Leniency programs and cartel prosecution. *International Journal of Industrial Organization*, Vol. 21. No. 3. 347–379. o. [https://doi.org/10.1016/S0167-7187\(02\)00057-7](https://doi.org/10.1016/S0167-7187(02)00057-7).
- OECD [2013]: Ex officio cartel investigations and the use of screens to detect cartels. Policy roundtable. <http://www.oecd.org/daf/competition/exofficio-cartel-investigation-2013.pdf>
- REY, P. [2003]: Towards a Theory of Competition Policy. Megjelent: *Dewatripont, M.–Hansen, L. P.–Turnovsky, S. J.* (szerk.): *Advances in economics and econometrics: Theory and applications*. Cambridge University Press, 82–132. o. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511610257.005>.
- SAUVAGNAT, J. [2014]: Are leniency programs too generous? *Economics Letters*, Vol. 123. No. 3. 323–326 o. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2014.03.015>.
- SILBYE, F. [2010]: Asymmetric Evidence and Optimal Leniency Programs. Kiadatlan doktori disszertáció.
- SPAGNOLO, G. [2004]: Divide et impera. Optimal deterrence mechanisms against cartels and organized crime. CEPR Discussion Paper, No. 4840.
- SPAGNOLO, G. [2006]: Leniency and whistleblowers in antitrust. CEPR Discussion Papers, No. 5794.
- SPAGNOLO, G.–MARVÃO, C. M. P. [2016]: Cartels and Leniency: Taking Stock of What We Learnt. SITE Working Paper Series, 39. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2850498>.
- SPRATLING, G. R. [1999]: Making Companies An Offer They Shouldn't Refuse: The Antitrust Division's Corporate Leniency Policy. (Deputy Assistant Attorney General Antitrust Division, U.S. Department of Justice a főállamügyész-helyettes beszéde, február 16.). Bar Association of the District of Columbia. <https://www.justice.gov/atr/speech/making-companies-offer-they-shouldnt-refuse-antitrust-divisions-corporate-leniency-policy>
- WILS, W. P. [2016]: The Use of Leniency in EU Cartel Enforcement: An Assessment after Twenty Years. *World Competition*, Vol. 39. No. 3. 327–388. o. <https://www.kluwerlawonline.com/abstract.php?id=WOCO2016035>.
- ZHOU, J. [2015]: Evaluating Leniency with Missing Information on Undetected Cartels: Exploring Time-Varying Policy Impacts on Cartel Duration. SSRN Electronic Journal. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1985816>.